

GRÓF TISZA ISTVÁN A DEBRECENI EGYETEMÉRT

GRÓF TISZA ISTVÁN

A DEBRECENI EGYETEMÉRT

TARTALOM

Előszó	6
Ifj. Bertényi Iván: Tehetség és szerencse, siker és kudarc Tisza István politikai pályafutásában	9
Gaál Botond: Tisza István és Debrecen	37
Kerepeszki Róbert: Tisza István és a Debreceni Egyetem	51
Béres Zsuzsa: Tisza emlékek a Debreceni Egyetemen	65
Melléklet	73

©2021 Debreceni Egyetem

Felelős kiadó: Szilvássy Zoltán

Szerkesztette: Rófi Mónika, Szabóné Rózsa Judit

Fotó: Debreceni Egyetem fotóarchívuma,
Református Kollégium archívuma

Kiadványszerkesztés: Szabó Balázs

Nyomdai munkálatok: Printart-Press Kft.

ISBN 978-963-490-338-3

ELŐSZÓ

Intézmények életében általánosan elterjedt gyakorlatnak számít, hogy elnevezésükben, emlékművek állításában, megemlékezések formájában a profiljukba illő módokon juttatják kifejezésre a tudomány, a kultúra, a politika, a gazdaság vagy az élet más területén kiemelkedő személyiségek emléke iránti elkötelezettségüket, szellemi, tárgyi örökségük továbbvitelét. Oktatási, kulturális, tudományos intézmények körében gyakori, hogy nevükben, programjaik révén őrzik alapítójuk, támogatójuk emlékét, viszik tovább azt, amit abból örökségelemként megőrzésre érdemesnek tartanak.

A Debreceni Egyetem és Tisza István sok szállal kapcsolódik egymáshoz, mindazzal együtt, amit az egykori miniszterelnök jelent az intézmény, a város és a magyarság számára. A mártír politikus még életében szimbólummá vált, egymással ellentétes összefüggésekben. Személye és halála azóta is – bár változó intenzitással – sokakat foglalkoztatott: a haza, a nemzet sorsáért aggódókat és az akkori nemzetrontók szellemi örököseit egyaránt. És persze hozzáértőket: a tudomány művelőit, politikusokat és másokat. „Igaz ember” „talpig férfi”, „nemes lélek”, „úriember”, „karizmatikus” – írták, mondták, nyilatkozták róla a megemlékezők és életművének elemzői. Kétségtelenül imponáló az az emberi tartás, az az erkölcsi szilárdság, állhatatosság, amellyel nemzete ügyét szolgálta, és az is, amit nevezhetünk akár politikai éleslátásnak, józan ítéletnek, és ami saját korának európai politikájában is tekintélyt kölcsönzött neki. Nem csoda, hogy „nagyvadnak” számított politikai ellenfeleinek, köztük a merényletek kitervelőinek, a gyilkosoknak és azok felbujtóinak szemében. Alig néhány évvel halálát követően, 1921-ben az ő nevét vette fel az az egyetem, amelynek alapításában múlhatatlan érdemeket szerzett, és amelyre ő maga élete egyik legnagyobb eredményeként tekintett. Kultusza ettől fogva az egyetemen és a városban fokozatosan kiterbélyesedett,

számos elemmel gazdagodott. 1945-től fordulat állt be Tisza egyetemi megítélésében: az uralomra törő kommunista ideológia az ő szellemi örökségének megsemmisítését tűzte ki célul és gyakorlatilag mindent megszüntetett, ami Tiszával volt kapcsolatba hozható. Ennek az emlékezetes szobordöntés csak egyik, bár emblematikus eleme volt. Ez az időszak nem tekinthető pusztán epizódnak, hiszen a kommunista diktatúra bukásáig, több mint négy évtizeden át tartott.

Az ezredforduló éveiben a mártír miniszterelnök örökséghez való viszony alapjaiban átértékelődött, s a kultusz újjáéledésének lehattunk tanúi. Újra méltó helyére került Tisza István szobra, ahol évente megemlékezésekre, koszorúzásokra kerül sor. Emlékét szakmai rendezvények, tudományos konferenciák, tárgyi relikviák őrzik, személye és az általa képviselt pozitív értékek a Debreceni Egyetem identitásának fontos pillérei. Ennek a szoros, immár évszázados kapcsolatnak a jegyében született ez a kötet is, amelynek szerzői a tudomány művelői és kommunikációs szakemberek, Tisza István életművének avatott ismerői.

Bartha Elek
egyetemi tanár,
oktatási rektorhelyettes

IFJ. BERTÉNYI IVÁN

TEHETSÉG ÉS SZERENCSE, SIKER ÉS KUDARC TISZA ISTVÁN POLITIKAI PÁLYAFUTÁSÁBAN

Amikor megszületett a döntés, hogy a Debreceni Egyetem ismét Tisza István gróf nevét vegye fel, a döntéshozók számára nyilván nem volt kérdés, hogy az egyetem megalapítása körül is komoly érdemeket szerzett politikus kora legfontosabb magyar közéleti személyiségei közé tartozott. Jóllehet pályafutása mind kortársait, mind az utókort megosztotta,¹ halála után több mint száz évvel ismét gyakoribbak az életművét pozitívan megítélő értékelések. Jelen írásunkban arra teszünk kísérletet, hogy a címben jelzett szempontok szerint vázoljuk fel Tisza politikai karrierjét. Bár ezek a megközelítésmódok nehezen tekinthetők objektívnek, mégis azt reméljük, hogy egy ilyen elemzés még ebben a rövid terjedelemben is képes Tisza politikai pályájáról új, a gyűlölet és a dicsőítés végleteitől mentes szempontokkal szolgálni.

Tehetség és felkészültség

Tisza István régi Bihar megyei középbirtokos nemesi családba született,² és életmódjában, családi és személyes szokásaiban, de sok tekintetben értékrendjében is őrizte az alföldi református földbirtokos nemesség hagyományait,³ ugyanakkor „Külsejében és magatartásában semmi sincs a magyar mágnások jellemző jegyeiből, inkább az értelmiséghez tartozó polgárnak látszik” – jegyezte fel róla tárgyalópartnere, Ioan Miha román földbirtokos.⁴

¹ „1867 óta alig volt Magyarországon államférfiú, akit az egyik oldalon annyira imádtak, a másikon annyira gyűlölte volna”. GRATZ Gusztáv: *A dualizmus kora*. Budapest, 1934, Magyar Szemle Társaság. II. kötet, 31–32.

² A grófi címet csak nagybátyja, a gyermektelen Tisza Lajos halálával örökölte meg 1897-ben, akit Ferenc József a szegedi árvíz kapcsán kifejtett munkásságáért emelt a főnemességbe.

³ Vö.: SCHMIDT Henrik: *Tisza István boldog évei. Emlékek és feljegyzések*. Budapest, 1923; ill. legújabbban: Ifj. BERTÉNYI Iván: *Tisza István*. Budapest, 2019, Kossuth, 34–36.

⁴ Idézi: VERMES Gábor: *Tisza István*. Budapest, 1994, 159.

Csak vázlatosan van mód bemutatni azokat a szellemi képességeket, amelyek Tisza Istvánt kora kiemelkedő politikusai közé emelték. Átlaggon felüli kvalitásairól már gyermekkorában bizonyosságot tett: négyéves korában már ismerte a kor úri társaságaiban honos tarokkjáték szabályait,⁵ 14 éves korában nem csupán olvasta, de értékelni is tudta Eötvös József állambölcseleti munkáját,⁶ 15 éves korából fennmaradt első politikai levele pedig meglepő tájékozottságról és felnötteket is megszégyenítő éleslátásról árulkodott.⁷ A koraérett gyermek iskoláit is gyorsan végezte: nyolc évesen már a második gimnáziumi osztály anyagából tett vizsgát, érettségijére pedig 14 éves korában került sor a debreceni református kollégium professzorai előtt.⁸ (Ráadásul egymás után kétszer is le kellett érettségiznie, mert nagyapja, Degenfeld-Schomburg Imre gróf nem érkezett meg időben, s így lemaradt unokája matúrájáról. A tiszántúli református egyházkerület világi főgondnokának kérésére pedig meg kellett ismételnit a vizsgát, amelyen István ismét kitűnően szerepelt.⁹) Ezután nagy szorgalommal kezdte meg jogi tanulmányait, és hogy tudását elmélyíthesse, – a szabadságharc leverését követően a berlini egyetemet látogató apját¹⁰ követve – 1877/78-ban a berlini egyetemre iratkozott be,¹¹ majd az 1879/80-as

⁵ Gustav ERÉNYI: *Graf Stefan Tisza. Ein Staatsmann und Märtyrer*. Wien, 1935, E. P. Tal Verlag, 25. és SZÁSZ Károly: *Tisza István. Élet- és jellemrajzi vázlat*. Budapest, 1920, Athenaeum, 5–6.

⁶ Szentpéteri KUN Béla: *Tisza István ifjúkori levelei*. In: *Tisza-émlékkönyv. Gróf Tisza István halálának tizedik évfordulójára*. Debrecen, 1928, Debrecen szabad királyi város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata, 57.

⁷ Gr. Tisza István első politikai levele Lovassy Ferenchez. 1876. május 21. In: *Tisza-évkönyv 1922*. Szerk.: Angyal Dávid. Budapest, 1922, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat, 29–39. Újabban közli: TISZA István: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Vál., szerk., a jegyzeteket és az utószót írta: Tökéczki László. Budapest, 2003, Osiris, 389–396.

⁸ Szentpéteri KUN Béla: *Tisza István ifjúkori levelei*. In: *Tisza-émlékkönyv. Gróf Tisza István halálának tizedik évfordulójára*. Debrecen, 1928, Debrecen szabad királyi város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata, 43–66. és Szentpéteri KUN Béla: *Tisza István iskolája. A M. Kir. Tisza István Tudományegyetem ünnepélyein tartott három előadás*. Debrecen, 1932, Debrecen sz. kir. város és a Tiszántúli Református Egyházkerület könyvnyomda-vállalata.

⁹ HORÁNSZKY Lajos: *Tisza István és kora*. S. a. r.: Horánszky Nándor. Budapest, 1994, Tellér Kiadó, I. kötet, 46–47.

¹⁰ Vö.: VÉCSEY Tamás: *Emlékbeszéd Tisza Kálmánról*. In: *Akadémiai Értesítő*, 1905/6–7. szám, 281.

¹¹ „A kormányelnök idős fia: Tisza István közelébb Berlinbe megy, hol az egyetem hallgatója lesz.” In: *Fővárosi Lapok*, 1877. október 16., 1133.

tanévben a heidelbergi egyetem hallgatója lett. A kor európai tudományosságának élvonalába tartozó német professzorok óráinak hallgatását szorgos önálló tanulással párosította, s nem vett részt a többi egyetemista léhának ítélt szórakozásaiban sem.¹²

Konok tudatossággal készült a politikusi pályára, mert úgy érezte: „annak, aki elég szerencsés helyzetben született arra, hogy mentve legyen az élete fenntartásáért vívott küzdelmektől, más bajával is kell egy kicsit törődnie” – írta egy levelében korábbi nevelőjének, Géresi Kálmánnak. „Most készítem magam a munkára és igyekezni fogok képességeimnek megfelelő állásba jutni... Egyelőre egész időmet a készülésre fordítom”¹³

Heidelbergből hazatérve, 1880-ban tette le utolsó vizsgáit Budapesten. Bár apja politikai ellenfele, a kitűnő jogász Szilágyi Dezső¹⁴ mindent elkövetett, hogy kellemetlen perceket szerezzen a miniszterelnök fiának a vizsgán, Tisza István ragyogó felkészültséggel felelt meg a legnehezebb kérdésekre is.¹⁵ A szülői házból magába szívott közéleti elkötelezettség elmélyült nemzetgazdaságtani érdeklődéssel egészült ki, s már nyomtatásban is megjelent doktori dolgozatával (*Az adóáthárítás elmélete*) bizonyította, hogy szerzője tudósi felkészültséggel is képes a szakkérdésekről véleményt alkotni.¹⁶ Az elkövetkező évtizedben is többször jelentkezett tudományos munkáival a rangos *Budapesti Szemle* hasábjain, bizonyítva, hogy mind a közjogi, mind a közgazdasági kérdések iránt komoly érdeklődést tanúsít.¹⁷ Az egyete-

¹² Pl. Szentpéteri KUN Béla: *Tisza István ifjúkori levelei*. In: *Tisza-émlékkönyv. Gróf Tisza István halálának tizedik évfordulójára*. Debrecen, 1928, Debrecen szabad királyi város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata, 51–52.

¹³ Géresi Kálmánnak írt 1878. február 1-i levelét idézi: HORÁNSZKY Lajos: *Tisza István és kora*. S. a. r.: Horánszky Nándor. Budapest, 1994, Tellér Kiadó, I. kötet, 70. Vö.: 1881. október 6-i levelét Tóth Istvánhoz. Idézi: Szentpéteri KUN Béla: *Tisza István ifjúkori levelei*. In: *Tisza-émlékkönyv. Gróf Tisza István halálának tizedik évfordulójára*. Debrecen, 1928, Debrecen szabad királyi város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata, 62.

¹⁴ Szilágyi Dezső jogi egyetemi működéséről: EÖTVÖS Károly: *Szilágyi és Káldy*. Budapest, 1906, Révai Testvérek Irodalmi Intézet R.-T., 78–81.

¹⁵ HORÁNSZKY Lajos: *Tisza István és kora*. S. a. r.: Horánszky Nándor. Budapest, 1994, Tellér Kiadó, I. kötet, 80. és 84.

¹⁶ PÖLÖSKEI Ferenc: *Tisza István*. Budapest, 1985, Gondolat, 17.

¹⁷ Fiume közjogi helyzete. *Budapesti Szemle* XXXIV. kötet (1883) 134–137. [Bírálat Radich Ákos mun-

mi képzést 1884-ben angliai és franciaországi tanulmányút is kiegészítette,¹⁸ a kor előkelő fiatalembereihez hasonló módon. Úgyszintén a kor kívánalmainak tett eleget, amikor 1880/81-ben a 2. debreceni huszárezrednél leszolgált önkéntes évét. Ezután apja kérésére egy ideig a Belügyminisztériumban vállalt hivatali, hogy a politikai pályát gyakorlati oldaláról is megismerhesse. Az ekkor egyébként Tisza Kálmán vezette minisztériumban való hivatalnokoskodás mellett a vármegyei politizálásba is belekóstolt: már 1881-ben Bihar megye törvényhatósági bizottsági tagja és tiszteletbeli főjegyzője lett.¹⁹ Mindezek a pozíciók azonban minden bizonnyal még inkább a miniszterelnök fiának szóltak, mindazonáltal az iskolai oktatásban megszerezhető elméleti tudást jól kiegészítő gyakorlati ismeretekhez juttatták a fiatalembert.

Tisza heidelbergi és berlini tanulóévei, külföldi utazásai és persze szorgos hazai önművelés révén a kor egyik legsokoldalúbban tájékozott és igen nagy munkabírású politikusa lett. Ahogy Bánffy Dezső, az egykori harcostárs, s ekkori ellenfél fogalmazott: „Ő a legeszesebb ember Magyarországon, eszesebb, mint mi együttvéve. Olyan ő, mint egy Mária Terézia korabeli sok fiókos komód. Minden fiók színültig tele van tudással. Azonban ami nem található meg ezekben a fiókokban, az Tisza számára nem is létezik.”²⁰ Sokoldalúságát és alaposságát támasztja alá az az eset is, amikor már a világháború alatti osztrák-magyar gazdasági tárgyalások során egy osztrák vámszakember Alexander Spitzmüller báró közös pénzügyminiszterhez fordult azzal a panasszal, hogy a napirenden lévő vámpolitikai tárgyalások során nem lehet Ausztria érdekeit eredményesen képviselni, mert Tisza a legbonyolultabb részletkérdésekkel is tisztában volt. Spitzmüller kényszer-

kájáról]; Még egyszer Fiume közjogi helyzetéről. *Budapesti Szemle* XXXIV. kötet (1883) 319–320.; Az agrárius kérdésről. *Budapesti Szemle* L. kötet (1887) 177–224.; Amerika versenye az európai buzapiacra. *Budapesti Szemle* LIV. kötet (1888) 371–390.

¹⁸ Szentpéteri KUN Béla: Tisza István ifjúkori levelei. In: *Tisza-émlékkönyv. Gróf Tisza István halálának tizedik évfordulójára*. Debrecen, 1928, Debrecen szabad királyi város és a Tiszántúli Református Egyházkerület Könyvnyomda-Vállalata, 59. és VERMES Gábor: *Tisza István*. Második kiadás. Budapest, 2001, Osiris Kiadó, 52.

¹⁹ TÓKÉCZKI László: *Tisza István eszmei, politikai arca*. Budapest, 2000, Kairosz Kiadó, 8.

²⁰ Friedrich FUNDER: *Vom Gestern ins Heute. Aus dem Kaiserreich in die Republik*. Wien – München, 1971, 312.

redetten felelte: „Sajnos nem tilthatjuk meg a magyar miniszterelnöknek, hogy mindenben tájékozott legyen”.²¹

Tisza tájékozottsága azonban természetesen relatív volt, elvégre mindent ő sem tudhatott. Ráadásul – mint minden vezető államférfi – ő is ki volt szolgáltatva alárendeltjeinek, azaz azoknak a szakértőknek, akik a sokszor bonyolult részletekről értelemszerűen leegyszerűsítő anyagokat tettek elé, hogy felkészítsék az egyes megbeszélésekre. Sok esetben feltűnően különbözött Tisza ismeretanyaga azoknál az ügyeknél, ahol rendelkezett személyes információkkal azokhoz képest, ahol másokra volt utalva.²² 1918. őszi délszláv körútján jelentkezett mindez a legélesebben, amikor Tisza – Wekerle, Burián és mások információra hagyatkozva – valósággal megdöbbsent, mikor tapasztalnia kellett a helyi hangadók Magyarországgal és a Monarchiával szemben táplált érzelmeit. Különösen látványos volt ez az ismerethiány²³ Tisza román politikájával összevetve, ahol személyes információk birtokában jóval nagyobb mozgástérrel önálló elképzeléseket vethetett fel.²⁴

Amikor mégoly röviden összegezzük Tisza politikai képességeit, nem szabad kifelejtünk sem a többgenerációs családi közéleti tradíciót,²⁵ sem magát a földbirtokosi létet,²⁶ sem pedig azt, hogy szintén családi hagyományokat követve – fontos tisztségeket töltött be a re-

²¹ Alexander SPITZMÜLLER: *Der letzte österreichisch-ungarische Ausgleich und der Zusammenbruch der Monarchie. Sachliches und Persönliches*. Berlin, 1929, 31. Idézi: VERMES Gábor: *Tisza István*. Budapest, 1994, 361–362. (Az idézet a 362. oldalon.)

²² „Tisza István cselekvései nem mindig jöttek létre az odavágó tények teljes és elfogulatlan ismerete alapján, a kormány szervezet és a bürokrácia ki nem elégitő funkcionálása következtében.” SZEKFI GYULA: *Ady és Tisza*. In: *Magyar Szemle*, 40. (1941) április, 229.

²³ Az egyenes politikus ezt azonnal be is ismerte vendéglátójának, Sarkotić báró boszniai kormányzóknak. TONELLI SÁNDOR: *Tisza István utolsó útja. (Sarkotić István báró vezérezredes, Bosznia-Hercegovina utolsó tartományi főnökének naplója)*. Szeged, 1941, M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem, 94–95.

²⁴ Vö.: VERMES Gábor: *Tisza István*. Budapest, 1994, 344.

²⁵ Közismert, hogy Tisza István apja, Tisza Kálmán a dualista korszak meghatározó politikusa és mintegy másfél évtizeden át Magyarország miniszterelnöke volt, de már a nagyapa, Tisza Lajos is fontos szerepet játszott az a Bihar vármegyei közéletben, még ha ebből mára csak erőszakos udvarhű főispáni helytartói szereplése maradt fenn az emlékezetben.. Ráadásul Tisza István két nagybátyja, Lajos és László is országgyűlési képviselőként tevékenykedett a dualista korszakban.

²⁶ Tisza István már házasságkötésekor megkapta a Szatmár megyei kocsordi birtokot és ott kezdett gazdálkodásba, hogy azután apjától átvegye a geszti uradalom irányítását is.

formátus egyházban.²⁷ Ezekben a szerepekben sajátíthatta el ugyanis a politikai pályához is fontos skilleket: az irányítás és a nagyobb rendszerek átlátásának képességét, továbbá megismerhette a különböző szempontok és érdekek összehangolásának feladatát is.

Családi kapcsolataiból is eredeztethető politikai befolyása, nagy tudása és megkérdőjelezhetetlen tehetsége révén Tisza már viszonylag fiatalon a kormányzó Szabadelvű Párt egyik tekintélyes politikusa lett, és ehhez a kor elvárásainak megfelelően jó szónoki képességekkel is rendelkeznie kellett. A fiatal Tisza István értelemre ható, az érzelmi hatásokat kerülő parlamenti szónoklatainak kíméletlen logikája a rokonszenvező kortárs Mikszáth Kálmán szerint hideg, szenttelen stílussal és „előkelő gúnnal” párosult.²⁸ Tisza még nem volt 30 éves, amikor Mikszáth megállapította róla, hogy „immár méltán a Ház nagy szónokai közé lehet sorozni”.²⁹ Ugyanakkor a viták hevében Tisza István hajlamos volt érdesen fogalmazni. Nagy felzúdulást kiváltó megjegyzései ugyanakkor őszinte komolysággal és imponáló felkészültséggel párosultak, így érthető volt az ellenzéki Csatár Zsigmond felkiáltása: „Mi lesz belőle, ha ez megöregszik!”³⁰

Mégis, a kor elitjén végigtekintve nem állíthatjuk, hogy Tisza István egyedülállóan tehetséges vagy kivételesen képzett politikus lett volna.

²⁷ Apja halála után, 1902-ben a nagyszalontai református egyházmegye gondnoka, ill. a máramaroszigeti református jogakadémia főgondnoka lett, 1907-ben a Dunántúli Református Egyházkerület főgondnokává, 1915-ben pedig a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság elnökévé választották. TÓKÉCZKI László: *Tisza István eszméi, politikai arca*. Budapest, 2000, Kairosz Kiadó, 10.

²⁸ Mikszáth szavaival: „A mamelukok lelkesedése most már megeredt szélesen. – Ez aztán a legegény – lihegte Jókai. Kőrösi Sándor és Darányi Ignác úgy néztek ki, mintha pezsgőznének. Az öreg Boér szemeiből könnyek csergedeztek, mintha mondaná: »Lesz már nekem vezérem öreg napjaimra is.« A bihari képviselők összeverődtek egy padba és dicsérték a megyéjüket.” MIKSZÁTH Kálmán: *Tisza István*. In: Mikszáth Kálmán: *Cikkek és karcolatok*. XXVII. kötet. 1888. július – 1889. január. /Mikszáth Kálmán összes művei 77. kötet. Szerk.: Rejtő István./ Budapest, 1983, Akadémiai Kiadó, 153–157. Eredetileg a *Pesti Hírlap* 1889. január 15-i számában jelent meg.

²⁹ MIKSZÁTH Kálmán: *A T. Házból*. In: Mikszáth Kálmán: *Cikkek és karcolatok*. XXIX. kötet. 1890. január – 1890. december. /Mikszáth Kálmán összes művei 79. kötet. Szerk.: Rejtő István./ Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó, 132. Eredetileg a *Pesti Hírlap* 1890. május 23-i számában jelent meg, név nélkül.

³⁰ Csatár Tisza Istvánnak 1891. augusztus 7-én az obstrukció ellen tartott beszédébe kiabált bele. Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Huszonhatodik kötet. Budapest, 1891, 441. Idézi még (tévesen Csatáryként): VERMES Gábor: *Tisza István*. Budapest, 1994, 82.

Nehezen lenne bizonyítható, hogy például a több nyelven ékeesszólo beszédeket tartó ellenzéki vezér Apponyi Albert, a zseniális pénzügyi szakértő és háromszoros miniszterelnök Wekerle Sándor vagy a világháborús időszakban Tisza nagy riválisává váló ifj. Andrássy Gyula műveltsége, tehetsége elmaradt Tiszáétól. (És persze azt se felejtjük el, hogy a politikai tehetség messze nem korlátozódik intellektuális képességekre, elvégre a parlament nem tudományos tanácskozó testület.)

Mi eredményezte akkor, hogy mégis Tisza vált a XX. század első két évtizedének legfontosabb magyar politikusává? Lehet egy politikus akármilyen tehetséges, lehetnek akármilyen kiváló reformelgondolásai, ha nem kap gyakorlati lehetőséget ezek megvalósítására, legfeljebb lábjegyzet lesz a korszakról szóló, kevesek által olvasott szakmunkákban. Ahhoz, hogy egy politikus rá tudja nyomni egyéniségének lenyomatát hazája történetére, hatalomra kell jutnia.

Az obstrukció, Tisza István és Ferenc József

Miért éppen Tisza István volt az, aki kétszeres miniszterelnökként esélyt kapott programja megvalósítására? Miért belőle lett kétszer miniszterelnök és nem Apponyiból vagy Andrássyból? Miért nem lett soha miniszterelnök a XIX. század utolsó negyedének elismerten nagy tehetségű jogász-politikusa, Szilágyi Dezső? Miért éppen Tisza lett kétszeres miniszterelnökként az a korszakot formáló politikus, aki a korról alkotott emlékezetünkben olyannyira kiemelkedő jelentőségű, történelmi személyiségként van jelen, hogy ez többi, tehetséges kortársát méltatlanul háttérbe szorítja?

Az bizonyos, hogy Tisza kora egyik legtehetségesebb politikusa volt. Számos kérdésben aktívan fejtette ki álláspontját 1886-os képviselővé választása óta, és így a politika iránt érdeklődők megismerhették fel fogását. A '67-es kiegyezés és a német szövetség eltökélt híveként az 1867 (sőt, végső soron a reformkor) óta tartó liberális nemzet- és államépítés folytatását akarta. A gazdaság- és szociálpolitikában markánsan liberális álláspontot foglalt el, és a Magyarországon hagyományosan

gyengébb ipar és kereskedelem fejlesztését támogatta, mindamelllett a birtokosok érdekeit is fontosnak tartotta. Bár ekkor még nem vált feltűnő elemmé, de egy-egy megszólalás erejéig már a századfordulón jelezte, hogy a nemzetiségi kérdésben a kilencvenes évek kormányzati politikájához képest mérsékeltebben viselkedne. (Főleg a románokkal való együttműködést tartotta fontosnak, ugyanakkor egy-két gesztusnál többet ekkor még – ellentétben az 1910 utáni korszakkal – nem tett.)³¹

Ugyanakkor a Tisza által ekkor képviselt politikai elvek és célok más kormánypárti vezetőknél is megtalálhatók voltak, ha persze nem is feltétlenül teljesen ugyanebben az összeállításban. Amit a fiatal politikusknál különösen markáns, bár messze nem egyéni nézetnek tarthatunk, az eltökélt obstrukcióellenessége volt.

Az obstrukció, vagyis a parlament kisebbségének a törvényalkotást blokkoló viselkedése, a liberális parlamentek jelentős részében megfigyelhető volt a bécsi *Reichsrattól* a brit alsóházig. Az obstrukciót Tisza István azért tartotta kortársaihoz képest még kevésbé elfogadhatónak, mert az ő szemében a magyar nemzeti szuverenitás és politikai hatalom középpontjának számító parlament megbénítása a magyar nemzeti politika folytatását tette lehetetlenné. Tisza szemében ez akkor is így volt, ha a '48-as ellenzék többnyire „csak” a gyűlölt közös hadsereg megerősítése kapcsán élt ezzel az eszközzel, hiszen Tisza gondolkodásában a császári és királyi hadsereg még adott, nem magyar nemzeti formájában is a magyar állam biztonságát garantáló fontos eszköz volt. Ellentétben sok magyar ellenzéki politikussal, Tisza átlátta, hogy ez a közös hadsereg Magyarországot is védené egy nagy nemzetközi konfliktus esetén, ezért a véderőreformot magyar nemzeti érdekből tartotta elengedhetetlennek. Már 1889-ben kimondta, hogy „a magyar nemzet és a hadsereg egymásra vannak utalva (...), [mert] (...) folytonosan kísért bennünket egy nagy európai háború veszélye (...) S ha ez

³¹ Tisza politikai gondolkodására pl.: TÖKÉCZKI László: *Tisza István eszmei, politikai arca*. Budapest, 2000, Kairosz Kiadó; Ifj. BERTÉNYI Iván: *A századelő politikai irányzatai és Tisza István*. In: *A magyar jobboldali hagyomány 1900–1948*. Szerk. Romsics Ignác. Budapest, 2009, Osiris Kiadó, 34–72.

a háború kiüt, (...) az nem lesz gyermekjáték sem a monarchiára, sem a magyar nemzetre nézve s igen könnyen fejlődhetik élet-halál harccá a magyar nemzetre nézve”.³² Vagyis Tisza a nemzeti lét nélkülözhetetlen feltételének látta a magyar parlament működőképességét, és ezért elvi alapon és kompromisszum nélkül akart leszámolni az obstrukcióval már 1898-ban is, amikor pedig az elsődlegesen Bánffy Dezső miniszterelnök megbuktatására irányult.³³

Bár Tisza Istvánt apja, a 14 és fél éven keresztül Magyarországot miniszterelnökként irányító Tisza Kálmán révén többen ismerték, mint azokat a kortársait, akiknek szerényebb családi hátterük volt, ám 1903-as (első) miniszterelnöki kinevezése így is viszonylag korai volt. Értve ezalatt, hogy a politikus ekkor mindössze 42 éves volt, ami azt jelentette, hogy a kiegyezés óta ő került legfiatalabb korban a kormány élére.³⁴ Ha nem is szabad a többi szempontot, így pl. az addigi politikai pályája során színvonalasan képviselt értékeket és érdekeket figyelmen kívül hagyni, úgy tűnik, Tisza Istvánra az obstrukció felszámolásával kapcsolatos, eltökélt álláspontja irányította Ferenc József figyelmét. Mivel a békülékeny Széll Kálmán kudarcot vallott és annak a Khuen-Héderváry Károlynak a módszerei nem váltak be, aki nem riadt vissza az ellenzék titkos befolyásolásának eszközeitől sem, érthetően fordulhatott az uralkodó a fiatal Tisza Istvánhoz, hátha éppen az általa javasolt kemény fellépés fogja kompromisszumra kényszeríteni az obstrukáló ellenzéket.

Merthogy ahhoz, hogy a dualista korszakban valakiből miniszterelnök lehessen, elsősorban és nélkülözhetetlen módon a király beleegyezésére volt szükség.³⁵ Az alkotmányos berendezkedés egyértel-

³² Az 1887. évi szeptember hó 26-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója. Hetedik kötet. Budapest, 1889, 291. ill. pl. TISZA István: *Válogatott politikai írások és beszédek*. Vál., szerk., a jegyzeteket és az utószót írta: Tökéczki László. Budapest, 2003, Osiris Kiadó, 19.

³³ HORÁNSZKY Lajos: *Tisza István és kora*. S. a. r.: Horánszky Nándor. Budapest, 1994, Tellér Kiadó, I. kötet, 329–331.

³⁴ A teljes dualista időszakban is csak a IV. Károly által kinevezett 36 éves Esterházy Móric gróf lett Tisza Istvánnál fiatalabb korában kormányfő.

³⁵ A kérdés áttekintéséhez: SZENTE Zoltán: *Kormányzás a dualizmus korában*. A XIX. századi európai parlamentarizmus és Magyarország kormányformája a kiegyezés után 1867–1918. Budapest, 2011, különösen 171–281.; Ifj. BERTÉNYI Iván: *Út a hatalomhoz*. Miniszterelnökök kinevezése és

műen a király jogaként ismerte el a miniszterelnök kinevezését, azaz a korszakban a miniszterelnöki tisztség elnyerésének nem volt közvetlen kapcsolata a parlamenti választásokkal sem. A végrehajtó hatalom alapvetően a királyé volt, de azt felelős kormányán keresztül gyakorolta. A dualista korszak kormányai tehát Ferenc József (illetve 1916 végétől IV. Károly) kormányai voltak.

Ahhoz, hogy valaki elnyerhesse Ferenc József bizalmát, minimális feltételeként említhető, hogy az illető politikus mindenképpen az 1867-es kiegyezés híve kellett legyen. Az is nagyon fontos volt, hogy komoly eséllyel rendelkezzen a parlamenti többség/kormánypárt támogatásának megszerzésére. Ez persze akkor volt a legvalószínűbb, ha már eleve a párt tekintélyes vezetőjéről volt szó. (Meg kell itt jegyezni, hogy a kormányzó pártnak nem mindig volt egyértelműen meghatározható vezére, illetve sok esetben éppen a királyi kinevezés emelt a párt élére valakit, akinek azután vagy sikerült elnyernie a kormánypárt többségének támogatását vagy nem.)³⁶

Amikor 1903 őszén Ferenc József Tisza Istvánt kormányalakítással bízta meg, a Szabadelvű Pártnak három nagyobb frakciója volt. A legnagyobb csoport továbbra is Tisza Kálmán, majd halála után fia, István gyakran óliberálisnak vagy merkantil irányzatúnak nevezett követőiből állt, akikkel szemben Széll Kálmán miniszterelnökként igyekezett a másik két csoportosulásra támaszkodni. Széllhez legközelebb a Tisza-ellenes liberálisok álltak, akik Szilágyi Dezső, majd az ő 1901-es halála után ifj. Andrássy Gyula körül tömörültek. Külön frakciót alkottak a régi Nemzeti Párt képviselői, akiket több-kevesebb joggal a konzervatív és agrárius jelzőkkel szoktak illetni. Apponyi és jó pár követője számára Tisza István 1903-as kormányalakítása olyan helyzetet teremtett, hogy hamarosan kiléptek a Szabadelvű Pártból és 1904-ben ismét megalakították a Nemzeti Pártot. Tisza 1903. novemberi kinevezésével tehát a király határozottan letette a garast az egyik rivális cso-

bukása a dualizmus korában. In: *Rubicon*, 2014/9., 10–29.

³⁶ Amikor 1903. június 17-én Ferenc József először bízta meg Tisza Istvánt a kormányalakítással, a kormánypárt jelentős csoportjai nem voltak hajlandók támogatni, ezért a megbízást visszaadta.

portosulás vezetője mellett, nem törődve annak várható következményeivel, mert az adott pillanatban az obstrukció letörésének rendelte alá a többi, kevésbé fontosnak ítélt szempontot.

Miért volt olyan fontos Ferenc József számára az obstrukció leküzdése, hogy ezért feláldozta a korábbi évek egyik nagy belpolitikai eredményét, ti. hogy sikerült a kormánypártban egyesíteni a legfontosabb '67-es csoportokat? Nos, az uralkodót elsősorban nem általánosságban érdekelte a magyar parlament működőképessége, hanem a közös hadsereg megerősítésének problémája volt számára a döntő kérdés. A hadsereg volt a császár számára a legfontosabb eszköz a birodalom egysége és fennmaradása szempontjából, ezért nem volt hajlandó a legkisebb engedményt sem tenni a magyar követeléseknek, és ragaszkodott ahhoz, hogy „Közös és egységes, mint a milyen, maradjon hadseregem”, ahogy a komoly vitákat kiváltó chlopyi hadparancsban fogalmazott. A haderő felett a császárnak jóval nagyobb hatalma volt, mint általában a politikai életben, így sok tekintetben valóban sajátjának tekinthette. Ezzel is összefüggésben igyekezett a hadsereg ütőképességét nemzetközi szinten is fenntartani, hogy „erős hatalom [maradhasson] az osztrák-magyar monarchia megvédésére minden ellenség ellen.”³⁷

Az obstrukció leküzdésének kérdésében tehát szorososan érintkezett az uralkodó és Tisza István politikai programja. Ezáltal válik érthetővé, miért éppen a fiatal politikust választotta miniszterelnökévé 1903-ban Ferenc József. Azt a politikust, aki ugyan az 1890-es években már a kormánypárt egyik tekintélyes alakja, idős apja mellett és helyett egyik csoportjának meghatározó vezetője volt, ám éppen a kinevezése előtti években veszített befolyásából. Az 1899 és 1903 között a „törvény, jog, igazság” jelszavával kormányzó Széll Kálmán miniszterelnök ugyanis igyekezett jó viszonyt ápolni az ellenzékkel, és részben ennek érdekében háttérbe szorította a Szabadelvű Párt régi, Tisza Kálmánhoz köthető gárdáját. Helyettük a Szabadelvű Pártba csak 1899-ben, Széll kompromisszumképességének köszönhetően belépett egykori Apponyi-pártiak és a régi, Tisza-féle vezetéssel szemben álló, Szilágyi

³⁷ Pl. *Magyarország*, 1903. szeptember 18., 1.

Dezső, majd ifj. Andrássy Gyula körül formálódó csoportok jelentették kormányzásának alapját.³⁸ A Tisza-frakciót ellenben a miniszterelnök több alkalommal, így pl. az összeférhetlenségi törvény megszigorítása kapcsán is igyekezett nehéz helyzetbe hozni. A közvetlen gazdasági szerepvállalást tilalmazó új törvény kapcsán Tisza Istvánnak is döntenie kellett, hogy a politikai vagy a vállalatvezetői karriert választja, de a miniszterelnök fiaként már egészen fiatal kora óta politikusi pályára készülő képviselőnek ez nem is lehetett kérdés. Politikus maradt, még ha a háttérbe szorítva is tevékenykedett.

Tisza ideje akkor jött el, amikor Széll békülékeny koncepciója megbukott. Mivel a nemzetközi viszonyok sürgették a Monarchia hadseregének reformját, 1902-ben újból betérjesztették a véderőreformot. A magyar függetlenségi ellenzék ugyanúgy obstrukcióba kezdett el-lene, hiába történt ez most a számukra amúgy rokonszenes Széll kormányával szemben. Bár Széll kivárást javasolt, Ferenc József türelme egy idő után elfogyott, és így előtérbe kerülhettek azok a politikusok, akik azt javasolták, hogy radikális módszerekkel meg lehet szabadulni az obstrukciótól. Tisza 1903-ban elsősorban tehát ennek köszönhető kinevezését, mert sem országosan, sem pedig, ami nyilván fontosabb volt, a kormánypártban nem élvezett kiemelkedő népszerűséget. Sőt, kormányfői kinevezése a Széll alatt befolyásos pozíciókat elfoglaló Apponyi-hívek szinte azonnali kilépését hozta maga után 1903 őszén. Maga Apponyi három nappal Tisza miniszterelnöki kinevezése után demonstratív módon lemondott házelnöki tisztségéről. Tisza tehát nem számíthatott a Széll alatt meglehetősen heterogénné vált Szabadelvű Párt egyöntetű támogatására, így végeredményben az obstrukció kezelésének sikerétől függött, meddig maradhat hatalmon.

Sikerek és kudarcok

Bár Tisza első kormányának tevékenységét részletesebben elemezni most nincs tér, érdemes megállapítani, hogy a békülékeny és fenye-

³⁸ A Széll-korszak kormánypártjának frakcióiról pl. SZABÓ Dániel: Széll Kálmán pártja és az 1901-es választás. In: *Törvény, jog, igazság. Széll Kálmán életműve*. Szerk.: Ifj. Bertényi Iván. Budapest, 2015, 281–301.

gető hangnem ügyes váltogatása végső soron meghozta eredményét, és egy látványos, bár egyesek szerint a háttérben bizalmas tárgyalások során előkészített jelenettel 1904 márciusában fegyverszünetet kötöttek a felek.³⁹ 1904 tavaszától tehát ismét működőképes volt a parlament, azaz Tisza érdemben elkezdhette kormányzását, hiszen még a nagy vasutassztrájkot is eredményesen fel tudta számolni.

Tisza azonban – konok következetességű, a probléma teljes megoldására törekvő felfogása miatt – mindent elrontott. Ahelyett, hogy ügyes kormányzással magának híveket szerezzen, és riválisait ügyesen kiszorítva növelje hatalmát a kormánypárt fölött, 1904 októberében ő maga ásta ki a csatabárdot az ún. ugrai levéllel, amelyben – amúgy elméletileg logikusan – a parlamentarizmussal összeegyeztethetetlen betegségnek minősített obstrukció teljes felszámolását írta zászlajára. Derült égből villámcsapásként érte ez a politizáló közvéleményt és nehéz volt nem a kormányfőt tekinteni békebontónak. A vita hamar elmérgesedett, és amikor november 18-án Tisza a zsebkendőszavazásnak nevezett parlamenti csínnyel, azaz a házszabályokat tudatosan és vállaltan megsértve vitte keresztül akaratát, hatalmas felháborodás fogadta ezt a lépést.⁴⁰ A kormánypártban még meglévő riválisai, csupa miniszterviselt, tekintélyes és rutinos politikus, meg befolyásos arisztokraták, kiléptek a kormánypártból, az addig egymással is vitázó ellenzéki pártok pedig az injúria ellenében együttműködésbe kezdtek. Ez akkor is fenyegető fejlemény volt, ha a „szövetkezett ellenzék” első látványos „fegyverténye” a parlamenti ülésterem szétrombolásában öltött testet. Tisza ezen a ponton követte el a második, végzetes hibát: a parlamenti munka ellehetetlenülése miatt új választások kiírását javasolta a királynak. Tévesen bízott abban, hogy amit ő lát, azt az ország is ugyanúgy látja. Nem vette figyelembe, hogy a sajtó többsége nem az ő álláspontját osztja az obstrukció kérdésében, és ebből követke-

³⁹ A „Thaly-béke” elnevezés annyiban pontatlan, hogy az ellenzék csak abbahagyta az obstrukciót és ezzel lehetővé tette legalább a költségvetés hónapok óta húzódó megszavazását, de a haderőreformról hallani sem akartak.

⁴⁰ Az események értő elemzése: PESTI Sándor: *Az újkori magyar parlament*. Budapest, 2002, 115–132.

zően a szavazók többsége nem az alkotó munkát újraindítani kívánó, felelős kormányfőt látja benne, aki végre leszámolt a handabandázó ellenzékkel, hanem a hatalmi gőgjében az ellenzék jogait már nyíltan sárba tipró zsarnokot.

Ráadásul Tisza nem, vagy sokkal kevésbé élt azokkal a hagyományos eszközökkel, amelyek addig mindig biztos kormánypárti győzelmet eredményeztek. Lehetséges, hogy ezt nem tartotta volna etikusnak az adott helyzetben, hiszen ha az ország ítéletére apellált egy régóta húzódozó vitában, akkor nem lett volna illendő manipulálni ezt az ítéletet.

Az 1905 eleji választásokon a kormánypárt csúfos vereséget szenvedett. Bekövetkezett az, ami addig még soha: a kormánypárt kisebbségben maradt, sőt, a szövetséges ellenzék megszerezte a mandátumok abszolút többségét. Ráadásul az ellenzék vezető ereje, a dualista rendszerrel elvi szinten szemben álló Függetlenségi Párt egymaga több képviselői helyet szerzett, mint a kormánypárt...

Tisza persze lemondott, de a kibontakozás nagyon bonyolultnak tűnt. A parlamenti válság általános belpolitikai válsággá szélesedett. Az 1905/6-os nagy krízis részletes elemzése⁴¹ helyett legyen most itt elég azt hangsúlyozni, hogy Tisza ekkor nemhogy nem tűnt a korszak legkiemelkedőbb államférfijének, de egyenesen a dualista rendszer legszerencsétlenebb politikusának látszott, vagy ahogy egy ellenzéki napilap később fogalmazott: „két-balkezű, ügyetlen politikus, aki fényes sikerrel tönkretette a szabadelvű pártot”.⁴² Ő volt ugyanis az egyetlen kormányfő, aki választási vereséget szenvedett és ezzel komoly politikai zűrzavart hagyott a háta mögött. Ahelyett, hogy megszilárdította volna, éppen megingatta az addigi hatalmi rendszert. Ferenc Józsefnek ugyan 1906 tavaszára sikerült nagy nehezen megtalálni a rendszer lényegét érintetlenül hagyó megoldást (a koalícióval titkos paktumot kötött, mielőtt hatalomra engedte volna őket), de 1906-ban bizonyára kevesen gondolták volna, hogy a balszerencsés Tisza még egyszer miniszterelnök lesz.

⁴¹ A kérdéskör legrészletesebb bemutatása: DOLMÁNYOS István: *A koalíció az 1905–1906. évi kormányzati válság idején*. Budapest, 1976, Akadémiai Kiadó.

⁴² *Pesti Hírlap*, 1913. június 4., 3.

Első miniszterelnöksége alapján úgy tűnhetett, Tisza a modern politikusok sok fegyverével nem tudott eredményesen harcolni. Egyenes volt és kitartott álláspontja mellett, ám ez az adott helyzetben rugalmatlanságot és kompromisszumképtelenséget jelentett. Alaposan végiggondolt elveihez olyannyira ragaszkodott, hogy csak kevésbé vette figyelembe a közvéleményt, ám ez a hozzáállás azt eredményezte, hogy nem volt képes megérezni a közhangulat változásait. Tisza inkább tört, de nem hajlott – ez a magánembereknél akár elismerésre méltónak is mondható tulajdonság azonban a politizáló közvélemény szemében nem tette rokonszenvéssé. Bár ez őt nem különösebben érdekelte, de ezzel jelentősen korlátozta azt az esélyt, hogy a választói többség támogatását élvezve kerüljön ismét hatalmi pozícióba. Kálvini predestinációs hittel tartotta lényegtelennek az ellene egyre növekvő gyűlöletet és nem ismerte fel, hogy a XX. században már csak nehezen lehet így kormányozni. Az éles szemű politikus-szakember Thallóczy Lajos szinte prófétaként állapította meg: „Kár érte, hogy csak igen kevesen ösmerik közelebbről, a távolabb állókat, a kik eszénél fogva szeretnének közeledni feléje, eltaszítja. Semmi affabilitás [nyájasság, szívélyesség] nincs benne. Ez a politikában hátrány”!⁴³ „Tisza István igen tehetséges, józan higgadt felfogású, meggyőződéses, liberális politikus. Bátor ember, nagy kálvinista. Modora fagyasztó; a mennyire Széllre nem lehet haragudni, őt nem lehet szeretni. A gyűlölködés fogja megölni” – írta Thallóczy 1903. június 16-án naplójába.⁴⁴

Tisza 1906-tól visszavonult a politikai élettől, a vereséget szenvedett Szabadelvű Pártot is feloszlatta. Politikai halott volt, akinek a viszatérését csak a koalíciós kormányzat belső ellentétei és hibái hozták közelebb. És persze Ferenc József rokonszenve, aki furcsa módon nem neheztelt Tiszára az általa okozott kaotikus helyzet miatt, hanem talán még egyfajta – rá különben egyáltalán nem jellemző – hálát is érzett a nemes ügyért önmagát feláldozó politikus irányába.⁴⁵

⁴³ Thallóczy-naplók. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára. Quart. Hung. 2459, 2. „füzet”: 1900. október – 1903. július 10., f 66–67.

⁴⁴ Uo., f177.

⁴⁵ Amikor az uralkodó értesült arról, hogy Tisza az obstrukció felszámolására törekszik, állítólag

Mindamellett ez a rokonszenv nem volt olyan erős, hogy a koalíciós kormányzat belső összeomlásakor őt, az előző rendszer emblemikus alakját, utolsó miniszterelnökét helyezze ismét az élre. Nem, 1910-ben Ferenc József igazi bizalmasa, Khuen-Héderváry Károly gróf következett, akinek a koalíció által „elsikkasztott” választójogi reform jelszavával és a nemzet érdekében végzett alkotó munka ígéretével kellett új többséget szereznie. 1910-ben mindazonáltal Tisza is visszatért a politika első vonalába, és a választásokon meglepetésre abszolút többséget szerző Nemzeti Munkapárt egyik tekintélyes vezetője lett. De csak az egyik, akit ráadásul éppen a választási kampány során leginkább előtérbe került választójogi kérdésben elfoglalt markáns (anti-demokratikus) álláspontja miatt a saját pártján belül is sokan figyeltek ellenérzésekkel. Vagyis nem mondhatjuk sem azt, hogy ekkor Tisza a kormánypárt egyértelmű vezére lett volna, sem azt, hogy a kormánypárti programmal mandátumot szerzett képviselők többségét már eleve úgy választották volna ki, hogy ők Tisza személyes hívei lettek volna. A rá jellemző szókimondó, nyílt és egyenes stílusban folytatott fáradhatatlan küzdelme a nemzetre veszélyesnek tartott, túl radikális választójogi reform ellenében azonban megtette hatását: a kormánypárt konzervatív szárnyának legtekintélyesebb politikusa lett.⁴⁶

Az új kormánypárt tehát messze nem volt egységes, és bár a választási győzelem után a választójogi reform kérdését más, aktuálisabb ügyek háttérbe szorították, egyáltalán nem volt bizonyos, hogy az ebben a kérdésben megosztott Nemzeti Munkapárt elfogadja-e majd valamikor is vezérének Tiszát. Khuen miniszterelnök képes volt az egységet biztosítani, és Tisza ebben az időszakban figyelmének jelentős részét befolyásos román személyiségekkel folytatott tárgyalásoknak

ezt mondta: „Szép tőle, de kár érte.” HERCZEG Ferenc emlékezései. A gótikus ház. Budapest, 1939, 320.

⁴⁶ Az 1910-es választási kampány során Tisza sok beszédében kifejtette, miért ellenzi a választójogi túlságosan radikális kibővítését. Ezek mind olvashatók: Gróf Tisza István képviselőházi beszédei. Negyedik kötet. A „geszti remete”. Választási hadjárat és feltámadása. Házelnök. (1906. április 11. – 1913. június 10.). Bevezetésekkel és magyarázó jegyzetekkel ellátta: Barabási KUN József. Budapest, 1937, Magyar Tudományos Akadémia

szentelte⁴⁷, illetve 1911-ben Herczeg Ferencsel közösen politikai folyóiratot indított. A *Magyar Figyelő* a hagyományos magyar nemzeti liberális (vagy liberális nacionalista) politikai konszenzus védelmében született, és bár az új jobboldallal szemben is vitába szállt, hamarosan a baloldali radikális progresszióval szembeni eszmei párviadal konzervatív színezetű orgánuma lett.⁴⁸

Ahogy 1911 tavaszán ismét napirendre kellett tűzni a közös hadsereg tovább nem halogatható reformjának kérdését, az ellenzék radikálisabb politikusai újrakezdték az obstrukciót. Szinte megisméltődött az 1902 és 1905 közötti történet, csak gyorsabb lefolyásban: a kormánypárt előbb kompromisszumokkal próbálkozott, és a mérsékelték közé tartozó házelnökök (Berzeviczy Albert, majd Návay Lajos) is igyekeztek pártatlanul vezetni az üléseket. Ám ez a taktika nem vált be. Mivel a megegyezés alapja a közös hadsereget érintő, és Ferenc József számára elfogadhatatlan változtatás lett volna, 1912 áprilisában Khuen helyzete is tarthatatlanná vált. Utódává a király a választójogi reform hívét, Lukács László korábbi pénzügyminisztert nevezte ki, aki hajlott egy komolyabb választójogi reformra, akár talán a radikális ellenzéki Justh-párttal való együttműködéssel.

A Monarchia egyre romló nemzetközi helyzete miatt a haderőreform nem várhatott tovább. Az obstrukcióval le kellett számolni! Ezt a népszerűtlen szerepet mintha Tiszára írták volna, így 1912. május 22-én a képviselőház elnöke lett. Nem sokat teketóriázott, június 4-én már végbe is vitte az újabb parlamenti csínyt, ezúttal körültekintőbben és eltökéltebben. Nem zavarta sem az ellenzéki tiltakozás és botránykeltés, sem az ellene a képviselőház üléstermében június 7-én elkövetett merénylet – sziklaszilárdan, megingathatatlanul folytatta azt, amit elkezdett. Tisza a képviselőházból karhatalommal kivezettette a rendbontókat, mire az egész ellenzék bojkottálta az üléseket. A képv-

⁴⁷ VERMES Gábor: *Tisza István*. Budapest, 1994, 157–161.; SZÁSZ Zoltán: Az utolsó dualista kísérlet: Tisza István román tárgyalásai, In: UŐ. (szerk.): *Erdély története, III. 1830-tól napjainkig*. Budapest, 1986, Akadémiai Kiadó, 1678–1687.; SZÁSZ Zoltán: Tisza István és a nemzetiségek. A román ügy. In: *Tisza István, két korszak határán*. Szerk.: Ifj. BERTÉNYI Iván. Budapest, 2016, 93–118.

⁴⁸ TÖKÉCZKI László: A Magyar Figyelő (1911–1918) eszméi. In: *Történelmi Szemle XXXVI (1994) 3–4.*, 239–281. ill. VERMES Gábor: *Tisza István*. Budapest, 1994, 170–200.

selőház, még ha csonkán is, de ismét működőképesé vált. Igaz, ennek ára a politikai ellentétek újabb kiéleződése volt és az ellenzéki gyűlölet elsősorban Tiszára irányult.

Tisza házelnöksége már ismét főszerep volt, de az igazi hatalom még nem volt az ő kezében. A miniszterelnöki székben a király mellett a trónörökös Ferenc Ferdinánd bizalmát is élvező Lukács László ült. Hogy végül mégsem került sor komolyabb választójogi reformra az 1913 márciusában az ellenzéki képviselők tiltakozó távollétében megszavazott XIV. törvénycikkhez képest, az egyrészt Tisza és konzervatív híveinek ellenkezésén, másrészt – végső soron – a véletlenül múltott. Az 1913 tavaszán, az ellenzékiek távollétében megszavazott választójogi törvény kompromisszum volt, azaz Tisza jelentősen mérsékelni tudta a jogbővítést. Lukács helyzetét ugyanis megingatta egy korrupciós vád, amelyet a miniszterelnök – a korban szokatlanul – nem párbajjal kívánt elintézni, hanem bíróság elé citálta megvádolóját. A bírósági tárgyalások során azonban a kormánypárt választási kasszájával kapcsolatban számos kellemetlen adat került napvilágra, ami akkor is aláasta Lukács tekintélyét, ha egyúttal az is kiderült, a „kenőpénzeket” nem saját, hanem a munkapárt választási céljaira vette át. Amikor a bíróság végül a miniszterelnök számára kedvezőtlen ítéletet hozott, Lukács és kormánya 1913. június 3-án kénytelen volt lemondani.⁴⁹ Mivel ekkor már egyértelműen Tisza tűnt a kormánypárt legfajsúlyosabb politikusának, nem volt meglepő, hogy az idős uralkodó ismét őt nevezte ki miniszterelnöknek. Ezzel figyelmen kívül hagyta Ferenc Ferdinánd trónörökös véleményét is, akinek a szemében Tisza volt a legveszedelmesebb politikai ellenfél.⁵⁰ Az uralkodó minden bizonnyal nagyra értékelte Tisza erélyét és egyre jobban felismerte tehetségét. Később úgy nyilatkozott róla egy osztrák politikusnak, hogy „Felix Schwarzenberg herceg óta ő volt a szolgálatában álló politikusok közül a legjelentékenyebb szemé-

lyiség”⁵¹. A kijelentés első látásra ugyan magyar történelmi érzékenységet sért, ám Ferenc József szájából mégis roppant elismerő.

Tisza István politikai karrierjének elemzésével alapvetően az volt a célunk, hogy az olyan téveszméket megcáfoljuk, mintha a korszakban ő a nemzet többsége által támogatott, vitathatatlan tekintélyű vezető lett volna, akinek szinte magától értetődően kellett vezetnie Magyarországot. Nos, messze nem ez volt a helyzet, hiszen láthattuk: az 1898 és 1913 közötti alig másfél évtizedben Tisza pályája hatalmas hullámhegyeken és hullámvölgyeken át jutott el a második miniszterelnökséig. Az is világos, hogy Tisza nem élvezte a politikai elit többségének támogatását, sőt, markáns állásfoglalásai és sok tekintetben kompromisszumképtelen lényé sokak számára gyűlölt ellenfélle tették.⁵² És azt sem állíthatjuk, hogy bár a politikusok gyűlölték, a magyar nép mögötte állt, mert Tisza bizony az akkori alkotmányos berendezkedésnek megfelelően egyértelműen Ferenc József, és nem a nép (pontosabban: a szavazók) akaratából került hatalomra. Hiszen amikor egyetlen alkalommal a választásokon állást lehetett foglalni Tisza politikai működéséről, akkor, 1905-ben – a korszakban kimondottan szabad viszonyok között – a többség ellene szavazott.

A háborús miniszterelnök

Amikor Tisza másodszor is miniszterelnök lett, személyes politikai pozíciója elég kedvezőtlen volt, hiszen igen komoly problémákkal kellett szembenéznie. Az előzmények miatt gyűlölettel áthatott ellenzék minden eszközzel igyekezett megbuktatni. Ennél fontosabb volt a Habsburg-birodalomnak a dualista szerkezethez képest egészen más jövőt szánó trónörökös, Ferenc Ferdinánd nyílt ellenszenvé. Ezekkel a nyílt és színpalack mögötti támadásokkal szemben csak lelkes munkapárti hívei tartottak ki mellette, ezért korántsem volt bizonyos, hogy a

⁴⁹ Vö. pl. CSAPÓ Csaba: A „panama” szó jelentésváltozása, avagy egy miniszterelnök bukása. In: *Új Forrás*, 2005/8. <https://epa.oszk.hu/00000/00016/00108/050825.htm> (Utolsó ellenőrzés: 2021. augusztus 5.)

⁵⁰ Vö.: Ifj. BERTÉNYI Iván: A gyűlölt Tisza István. In: *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára*. Szerk.: Maruzsa Zoltán, Pallai László. Debrecen, 2011, 25–46.

⁵¹ Vö.: SZÁSZ Zoltán: Ferenc Ferdinánd. In: *A magyar történelem vitatott személyiségei*. Budapest, [2002], 82–95.

következő, 1915-ben esedékes választásokon a kormánypárt Tisza vezetésével hatalmon tud maradni. Sőt, az is kérdés volt, hogy akár a választásokig hátra lévő két évben hatalmon maradhat-e, mert egy esetleges trónváltás után Ferenc Ferdinánd első dolga lett volna Tisza leváltása. Ahogy egyszer bizalmasan kijelentette: 24 órán belül leváltaná a miniszterelnöki pozícióból Tiszát, mert különben 48 órán belül forradalmat szervezne ellene.⁵³ Ferenc Ferdinánd trónra lépése persze nem csupán Tisza politikai karrierjének adott volna más irányt, hanem alapvetően átrendezhette volna a politikai frontvonalakat. Tisza eltökélten védelmezte a '67-es rendszert a '48-as magyar ellenzékiekkel szemben, de szükség esetén ugyanilyen eltökélten megtette volna ezt az új császár ellenében is. Ferenc Ferdinánd egyik bizalmasának, Ottokár Czernin grófnak nyíltan meg is mondta (nyilván azzal a céllal, hogy az üzenetet juttassa el a trónörökösnek), hogy „még uralkodója ellen is kész harcolni, ha megsérti az alkotmányt”.⁵⁴

Hatalomra juthatott volna Ferenc Ferdinánd? Mindez csak a 84. évében lévő császár egészségi állapotától függött. Amikor Ferenc József 1914 tavaszán komolyabban megbetegedett, Magyarországon sokan őszinte aggodalommal imádkoztak felgyógyulásáért.⁵⁵ Igen, Ferenc József felgyógyulásáért! Annak a Habsburg-császárnak az egészségéért, aki az aradi vértanúk és első felelős miniszterelnökünk, gróf Batthyány Lajos haláláért felelőssé tehető.⁵⁶ Persze ez a Ferenc József már nem a '49-es „hóhér” volt, hanem a '67-es kompromisszum hűséges betartója. És persze Ferenc József életének meghosszabbítását leginkább azért remélték hú magyar alattvalói, hogy Ferenc Ferdinánd minél később kerüljön trónra. Volt sokkal rosszabb alternatíva is Ferenc Józsefnél... Tiszának szerencséje volt: Ferenc József meggyógyult.⁵⁷ És Tisza

⁵³ Idézi: VERMES Gábor: *Tisza István*. Második kiadás Budapest, 2001, 238.

⁵⁴ Gróf Ottokár CZERNIN: *Emlékeim Tisza István Grófról*. Budapest, 1925, 8–9.

⁵⁵ „mivel ... a bécsi jelentések komolyabb jellegű bronchitistről szóolták, mély aggodalom és megilletődés keletkezett a hírek nyomán.” A király beteg. In: *Pesti Hírlap*, 1914. április 21., 10.

⁵⁶ Vö.: HERMANN Róbert: *I. Ferenc József és a megtorlás*. Budapest, 2009, Új Mandátum.

⁵⁷ Vö.: „A megkönnyebbülés érzése nyugtatja meg két ország népét s mondhatni egész Európát: kedden reggeltől kezdve jobb hírek érkeznek a királyról.” A király betegsége. In: *Pesti Napló*, 1914. április 22., 5. Árulkodó már az a nagy terjedelem is, ahogy a király egészségi állapotával foglalkoztak a lapok.

személyes karrierjére ugyanilyen oknál fogva a szarajevói merénylet is pozitív hatást gyakorolt. Újabb, világtörténelmi következményekkel járó véletlen! Ki gondolta volna, hogy egy szegény, alig 18 éves boszniai szerb diák fogja Tisza útjából végleg félreállítani legveszedelmesebb ellenfelét, Ferenc Ferdinánd főherceget?!

Persze a szarajevói merényletnek ennél sokkal súlyosabb és fontosabb következményei lettek, amelyek egész Európa sorsát megváltoztatták, és persze Magyarország és benne Tisza személyes pályájára is fontos hatást gyakoroltak. A világháború kitörésével⁵⁸ Magyarországon is létrejött a nemzeti egység, a Tisza-ellenes indulatokat a nemzet élet-halál harca elhomályosította. Azoknak, akik a balkáni háborúk nyomán romló nemzetközi helyzet még nem nyitotta fel a szemét, most, a nagy háború kirobbanásakor kellett megértenie: a haderőreformra égető szükség van, s az obstrukcióval ezt akadályozó ellenzéki politika valóban felelőtlen volt. Ezzel a rádöbbenéssel azután Tisza megítélése is nagyot javult. Sokan ekkor döbrentek rá, hogy a fenyegető háborúra való felkészülés állt vitatott lépései mögött, hogy nem hatalmi gög, hanem az ország féltése miatt akarta felszámolni az obstrukciót. A háború első időszakában máshol is tapasztalható nemzeti lelkesedés Magyarországon a király mellett bizonyos mértékben Tisza miniszterelnök személye körül volt megfigyelhető.⁵⁹ Igaz, hamar elmúlt a háború kitörésének időszakában tapasztalható lelkesedés, de mivel a rettenetes harcok elhúzódása miatt elhalasztották az 1915-ös választásokat is, a népszerűsége soha nem figyelő Tisza feje fölül ez a veszély is elmúlt.

⁵⁸ Itt nincs terünk kitérni arra, hogy Tisza több mint két hétig ellenezte a Szerbiának küldendő hadüzenetet. Erre pl. Ifj. BERTÉNYI Iván: *Tisza István és az első világháború*. In: *Mítoszok, legendák, tévhitek a 20. századi magyar történelemben*. Szerk.: Romsics Ignác. Budapest, 2002, Osiris Kiadó, 28–82.

⁵⁹ Amikor a hadüzenet elküldése előtti feszült napokban a pesti Duna-parton a rutinos függetlenségi párti Polónyi Géza szónokolt a hazafias érzelmű tömegnek és kijelentette, hogy mennyivel nagyobb volna az öröme, ha magyar vezényszóval mehetnének a magyar katonák a harctérre, a tömeg lehurrogta: „Ne politizáljon! Éljen Tisza István!” Háborus hullámok. In: *Budapesti Hírlap*, 1914. július 28., 10–11. A Bécsből hazafelé autózó Tiszát 1914. augusztus 6-án a köpcsényi csárdánál a pozsonyi 13. honvéd gyalogezred katonái felismerték és spontán éljenzésben törtek ki. Máshol a falvak asszonynepe borította el virágokkal kocsiját. NÁDASDY Béla: *Az utolsó kísérlet 1918. Tisza István gróf utolsó politikai missziója*. Budapest, 1938, Csaba és Társa nyomdaüzem, 215–216.

Tiszát az elhúzódó háború szinte „bebetonozta” a hatalomba. Az ellenzék felelős és hazafias módon fegyverszünetet kötött a miniszterelnökkel, mondván a nagy próbát csak nemzeti egység esetén állhatja ki az ország. Így Tisza 1916-ig alapvetően korrekt és lojális ellenzékkel nézhetett szembe, ami ugyan általános jelenség volt a hadviselő feleknél, ám a magyarországi előzmények miatt mindenképpen kiemelendő. Amíg Ferenc József ült a trónon, Bécsből sem fenyegetett veszély, hiszen az agg uralkodó nem tartotta volna helyesnek, hogy a világháború kellős közepén lecserélje Magyarország legfontosabb emberét, aki sok esetben az egész Monarchia erős emberének tűnt.

Tisza ezekben az években tehát valóban komoly hatalommal rendelkezett és legjobb tudása szerint képviselhette Magyarország érdekeit.⁶⁰ Birta az agg uralkodó bizalmát, aki adott esetben osztrák politikai vagy katonai vezetőkkel szemben is neki adott igazat. Nem kellett az ellenzékkel harcolnia, így minden energiáját a nagy feladatra összpontosíthatta. Ha valaki, ő világosan látta, hogy milyen katasztrofális következményekkel járhat, ha a Monarchia és benne Magyarország elveszíti a háborút. (Megjegyzendő azonban, hogy a trianoni katasztrófával ekkor még nem számolt gyakorlatilag senki, a háborúnak ennyire radikális befejezése csak az évek folyamán formálódott ki.)

A komoly hatalomhoz azonban minden eddiginél komolyabb feladatok is járultak. A világháború kényszerítő erővel szélesítette ki a magyar politikus horizontját. A magyar miniszterelnöknek most már nem '48-as képviselőkkel, hanem sokkal hatalmasabb ellenfelekkel kellett viaskodni. Először is a „civil” hatalmat a háborúra hivatkozva korlátozni kívánó katonai vezetéssel, akikkel szemben Tisza messzemenően megtudta védelmezni Magyarországon a polgári hatóságok hatalmát és jogköreit, sokkal jobban, mint ahogy az Ausztriában történt.⁶¹ Másfelől a magyar miniszterelnöknek a korábbiakhoz képest sokkal jobban oda

⁶⁰ Nem véletlen, hogy félezer oldalas biográfiájában VERMES Gábor is a háborús miniszterelnöknek szentelte könyve terjedelmének 40%-át!

⁶¹ Tamara SCHEER: Der k. u. k. Ausnahmestand für Ungarn und die Rolle Tisza Istváns. In: *Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára*. Szerk.: Maruzsa Zoltán, Pallai László. Debrecen, 2011, 427–444.

kellett figyelnie az ausztriai eseményekre is, hiszen a remélt háborús győzelem utáni helyzetről Ausztriával közösen kellett majd dönteni. Tisza ezen a magasabb szinten is mereven ragaszkodott a dualizmus-hoz és minden erejével ellenezett minden olyan változást, ami akár csak következményeiben a '67-es rend átalakításához vezethetett volna. Tisza István magyar miniszterelnökként a világháború alatt európai hatalmi kérdésekkel kellett foglalkozzon. Közvetlenül tárgyalt német vezetőkkel és bebizonyította, hogy mind intellektuális képességei, mind határozottsága alkalmassá teszik az ország eredményes képviselőjére. Ebben a szerepben mutatkozott meg talán leginkább Tisza nagysága. Mintha nem a Monarchia egyik felének addig alapvetően belpolitikai kérdésekkel foglalkozó miniszterelnökeinek utóda lett volna, hanem egy szuverén állam első számú vezetője, aki akár a kor leghatalmasabb erejét jelentő németekkel szemben is kiáll országá érdekeiért.⁶²

Valahol a sors kezét is láthatjuk abban, hogy Tisza vezette Magyarországot abban a világháborúban, amelynek veszélyeiről talán ő látott előre a legvilágosabban. Tisza egész politikai pályáját lehet úgy is értelmezni, hogy azért küzdött, hogy az apáiktól kapott örökséget megvédelmezze. Úgy lett konzervatív, hogy a liberális Magyarországot akarta konzerválni. Még akkor is, amikor erre már egyre kevésbé nyílt lehetőség. Miközben a hadviselő államok, kezdve talán a hatalmas Németországon, egyre jobban áttértek a gazdasági élet állami irányítására, Tisza azért küzdött, hogy a gazdasági szabadságot minél jobban megtarthassa. Igyekezett megakadályozni, hogy a szerbekkel, oroszokkal, majd románokkal harcoló magyarokban fellángoló nacionalista indulatok a hazai nemzetiségek ellen forduljanak, mert pontosan tudta, hogy a remélt háborús győzelem után is együtt kell élnie a Kárpát-medencében a 10 millió magyarnak a 10 millió nem magyarral. Tisza azt szerette volna, ha a dualista rendszer változtatás nélkül fennmarad. Bár őszinte elismeréssel hajtott fejet a nép tragikus vérál-

⁶² Érdeemes megjegyezni, hogy a nem ritka nézetkülönbségek ellenére Tiszáról a német szövetséges hatalom legtöbb vezetője is pozitív véleménnyel volt, II. Vilmos császárral az élen. Vö.: VERMES Gábor: *Tisza István*. Második kiadás. Budapest, 2001, Osiris Kiadó, 236–240.

dozata előtt, elutasította, hogy a háborús helytállás és a politikai jogok kibővítése között összefüggés lehet.⁶³

Mind a katonai vezetéssel szembeni fellépése, mind az osztrákokkal – különösen az élelmiszer-ellátási kérdésekben – folytatott vitái javították Magyarország helyzetét, s ő maga a Monarchia legbefolyásosabb vezetője lett, aki a szokásokkal ellentétesen maga utazott Berlinbe, hogy a gyengekező Berchtold külügyminiszter helyett tárgyaljon a német szövetségesekkel, majd gyakorlatilag ő váltotta le a hivatalosan magyar állampolgárságú minisztert, hogy azután utódjának régi munkatársát, Burián Istvánt neveztesse ki. Tisza hatalma és tekintélye ekkor, 1915–1916-ban volt a legnagyobb.

Tisza István óriási személyes energiákat mozgósítva küzdött céljaiért. Felfogása szerint a Monarchia területére áhító szomszédokat elrettenteni és legyőzni kell, ehhez pedig mindenféle töprengés vagy megingás, különösen pedig a Monarchia és persze különösen Magyarország bármilyen területe feletti alkudozás csak a gyengeség jelének tűnhet. Hivatali teendőit lelkiismeretesen ellátva igyekezett a hozzá forduló kisemberek gondjaival is foglalkozni, tényleg az éjjelt is nappallá tévő önfegyelemmel és vasszorgalommal.⁶⁴ Mondhatjuk, azért akarta megnyerni a háborút, hogy a háború előtti világot megvédhesse. Minél jobban elhúzódott azonban a harc, ez annál kevésbé volt lehetséges. Tisza – ellentétben Andrássyval – nem volt hajlandó tudomást venni arról, hogy a 19. század idealizált világát nem lehet már meghosszabbítani. Akármilyen végkimenetelű is legyen a tömegek háborúja, a tömegek korszakát hozza el és az elitek uralmának korszaka véget ér.

Az 1916-os román betörés komoly presztízsveszteséget okozott számára, s Ferenc József halálával elveszítette legfontosabb támogatóját is. A fiatal Károly király elképzelései a háború folytatásával kapcsolatban, továbbá a birodalom belső szerkezetéről és a legfontosabb

belpolitikai kérdésekről is jelentősen különböztek Tisza felfogásától. Tisza István politikai karrierjének szimbolikus csúcspontja IV. Károly 1916. december 30-i koronázása volt.⁶⁵ Az ismeretlen, sokak által Ferenc Ferdinánd tanítványának gondolt új uralkodó gyors megkoronázása komoly politikai siker volt, hiszen így az esküje által a magyar alkotmányhoz kötött király nem tudta olyan könnyen felforgatni a dualista rendet. (Azt ekkor talán még csak remélni lehetett, hogy a mélyen vallásos Károly valóban komolyan veszi majd esküjét és konfliktushelyzetekben is tiszteltben tartja majd a magyar alkotmányt.) Az egyebek mellett Bánffy Miklós leírásából is ismert koronázási ceremónián a színes ünnepi forgatagban Tisza fekete díszmagyaros alakja képviselte a háború minden fájdalmát és az embert próbáló dilemmákkal küszködő vezető tragikumát.

Tisza egyik utolsó sikere volt, hogy elérte: miniszterelnökként, azaz Magyarország legitim világi vezetőjeként ő tehetette (nádor-helyettesként) a Szent Koronát az esztergomi érsekkel közösen az új király fejére. Az 1917-es év azonban már a bukást hozta magával. A fiatal uralkodót, aki kora szerint akár Tisza fia is lehetett volna, már modernebb elvek szerint nevelték. Így jobban megértette, hogy az Istenért, a királyért és a hazáért vérét hullató embereknek adni is kell valamit. Demokratikus és szociális reformokat igyekezett bevezetni, de ez Magyarországon Tisza ellenállásába ütközött. Ebből a konfliktusból az alkotmányjogi-politikai struktúra miatt csakis a király kerülhetett ki győztesen, így 1917 májusában Tiszának le kellett mondania a miniszterelnökségről.

Ami ezután következett, már csak utóvédharc volt. Meglepő és valahol felemelő módon a munkapárt többsége az ellenzékbe is követte vezérét, és ezáltal Tisza úgy lett az ellenzék vezére, hogy a többpárti kormánnyal szemben ő támaszkodhatott a parlamenti többségre. Ez azonban csak arra volt elegendő, hogy ellenőrizze és mérsékelje a kormányt, különösen a király sürgetésére is előtérbe állított választójogi reform ügyében. Tisza megakadályozta például a felfogásával összeegyeztethetetlen női választójogot, és ellenkezése miatt a Vázsonyi

⁶³ Vö.: SZARKA László: Tisza István, a háborús miniszterelnök. In: Tisza István, két korszak határán. Szerk.: Ifj. Bertényi Iván. Budapest, 2016, 143–163.

⁶⁴ Vö.: SZEKFŰ Gyula: Tisza István levelei. In: *Napkelet*, 4 (1926), 9. szám, 862–864.

⁶⁵ Legújabbban: MACZÓ Ferenc: *Az utolsó magyar királykoronázás*. Budapest, 2016.

Vilmos által eredetileg beterjesztett javaslatához képest jóval kevesebben kaptak választójogot a férfiak közül is. Sikereinek árnyoldalaként viszont mind többen gondolták úgy, hogy Tisza a király modern, demokratikus, szociális és népszerű politikájának kerékkötőjeként a múlt embere. Mindenki biztos volt benne, hogy a háborút követő választásokon a Tisza-féle munkapárt összeroppan, és a választójogi reformnak is köszönhetően új erők jelennek majd meg a parlamentben: kispapok, demokraták, szociáldemokraták. Tisza csak azért tudta még akadályozni a reformpolitikát, mert a háború miatt nem lehetett választásokat tartani. Az Oroszország kiesését és Románia kapitulációját követően háborús győzelemben vagy legalábbis kompromisszumos békében gondolkodó magyar közvélemény többsége már nem szánt komolyabb szerepet Tiszának a politikai életben, érdekeinek képviselését más politikusoktól remélte.

Mindezt azért érdemes aláhúzni, mert sokan hiszik azt, hogy az összeomlás káoszában Tisza ellen elkövetett gyáva merénylet Magyarország akkori tényleges vezetőjének halálát jelentette. Nem, a sok tekintetben kivégzésre, más szempontból vérbosszúra vagy egyfajta torz történelmi igazságtételre emlékeztető jelent áldozata a Múlt volt. Az a háborús múlt, amelyet az ekkor már csak jelképként fontos Tisza testesített meg.

A sors iróniája az is, hogy Tisza meggyilkolásának nem volt semmilyen politikai haszna. Tisza halála semmivel sem siettette a kibontakozást, ugyanis ekkor, 1918 októberének végén Tisza igazából már semmit sem ellenzett. A világháborús vereség láttán be kellett látnia, hogy az ő világa összeomlott és azok az oszlopok, amik tartották, vagy máris kidőltek, mint a német szövetség vagy a dualizmus, vagy, mivel fenntarthatatlanok, ki fognak dőlni, mint a liberális, antidemokratikus választójog. A vereség tudatában már csak a legfontosabb értékek és célok megvédésére koncentrálhatott, a haza területi épségének és a magyarság irányító szerepének megtartására. De meg kellett értenie, hogy ezeknek az állandó nagy céloknak az eléréséhez már a régi eszközök hatástalanok. Új eszközökre volt szükség, lehetőleg új, a győz-

tesek szemében is elfogadható, ugyanakkor felelősségteljes emberekkel. Tisza pontosan tudta, hogy az ő ideje lejárt. Már nem akart az élre állni, mert tudta, hogy nagyon kevesen követnék csak. József főhercegnek 1918. október 28-án meg is mondta: „Pár héttel ezelőtt talán vállaltam volna, de ma már égő gyújtó volnék a puskaporoshordóban! Nem vállalhatom, mert ma már csak ártanék. Én leszámoltam mindennel!”⁶⁶ Már nem tudta és így nem is akarta a folyamatokat megállítani vagy komolyabban lefékezni. Már belenyugodott abba, hogy az a világ, amiben felnőtt, aminek vezető politikusa volt, nincs többé. Vagy, ami rosszabb, a következő napokban válik majd semmivé az ő szeme láttára.

Ha nem ölik meg Tisza Istvánt, népszerűtlensége miatt akkor sem játszhatott volna még jó ideig vezető szerepet.⁶⁷ Hogy azután a Károlyi-rezsim kudarcai nyomán szervezkedő jobboldali ellenzékben kaphatott volna valamilyen szerepet, azon esetleg el lehet gondolkozni. De nem árt arra is figyelni, hogy ez az új jobboldal nem csupán a régi politikai elit konzervatív exponenseiből állt, mint Bethlen István, hanem a modern új jobboldal olyan képviselőiből is, mint pl. Gömbös Gyula. Ebben a társaságban az alapvetően a liberális korszak eszményeinek fenntartásáért küzdő Tisza István komolyabb átalakulás nélkül nehezen vihetett volna vezető szerepet, mint ahogy egykori híveinek és általában a dualista korszak vezető politikusainak is többnyire nehezen sikerült utat találni a Horthy-rendszer hatalmi elitjébe. A világháborúval és különösen annak elvesztésével véget ért Magyarország szép és felemelő történelmi korszaka, a XIX. század. Az idő kerekét Tisza sem állíthatta meg, és ő sem menthette volna meg a régi Magyarországot.

Ha egész életpályáján végigtekintünk és azt nem a tragikus vég felől szemléljük csupán, sok tekintetben egyetérthetünk a nagy konzervatív történetíró egy évszázada rögzített véleményével. Szekfü Gyula sze-

⁶⁶ A világháború amilyennek én láttam. Írta, naplója és hivatalos akták alapján: József főherceg tábornagy. Budapest, 1934, VII. kötet, 553.

⁶⁷ A problémáról bővebben: Ifj. BERTÉNYI Iván: „Ha nem ölik meg Tisza Istvánt, akkor Trianon sem következhetett volna be.” Megmenthette volna Tisza Magyarországot? In: 1918 – A Nagy Őszeomlás. Szerk.: Hermann Róbert, Ligeti Dávid. Budapest, 2019, Országház Könyvkiadó, 35–75.

rint Tisza 1910 utáni működésének volt köszönhető, hogy „a világháborút még mint állam értük meg, nem pedig mint magával tehetetlen anarchikus massa, melyből minden sakál bántatlanul kiharaphatja a maga részét; ő cselekedte, hogy mint egységes nemzet védekezni tudtunk, megharcolhattuk más népekhez hasonlóan utolsó küzdelmünket”. Ha nincs Tisza, akkor a teljes belső felbomlás miatt már jóval 1918 előtt vége lett volna a történelmi országnak. De hogy akkor szét hullott, abban megvan Tisza felelőssége is, hiszen bár „megmentette a nemzet pusztát, felfegyverezte a monarchiát a kikerülhetetlen háborúra”, mégis: csak „az állam bátor védője volt, nem pedig nemzeti reform hőse”.⁶⁸

⁶⁸ SZEKFI GYULA: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Budapest, 1920, „Élet” Irodalmi és Nyomda R. T., 410–411., 413–414.

GAÁL BOTOND

TISZA ISTVÁN ÉS DEBRECEN

Vannak nagyszerű emberek, különleges tehetségek, kifürkészhetetlen sorsok, akiknek életét könnyörtelenül és korán zárja le a halál. Titkaikat nagyon nehéz megfejtetni, szinte elrejtik magukat a megismerő szándékunk elől. Ilyen volt Tisza István is. Mégis szeretnénk róla tudni többet, ami közelebb visz hozzá. Kányádi Sándor szép verssorai kíváncsoknak ide: *„a világnak olyan szögeletin élünk, ahol csak holtunkban adják ki a bérünk!”* Debrecen is ilyen hely. Amikor innen nézzük Tisza Istvánt, a költővel együtt mi is azt érezzük, hogy hazánkban egy olyan „szögelete” ez, amelyről sokan tudják, mily nagy jelentősége van a magyar történelemben, azt viszont kevesebben tudják, mily sok köze van e városnak Tisza Istvánhoz, a szilárd jellemű és bátor miniszterelnökhöz. Ennek ellenére mi szeretnénk „kiadni a bérét”, azaz föltárni az igazságot és elmondani, mit jelent számunkra az országos híró, mártír államférfi és milyen hatása lehetett az ő egyéniségének alakulására a mi városunk. A főnix városából nézve Tisza István alakja úgy tűnik föl előttünk, mint aki eleve elrendeltségének tudatában a hazájáért, népéért és egyházáért küldetéses lelkiismerettel küzdő, életének gazdag szellemi-lelki-anyagi kincseit odaáldozó magyar főúr. Nemzetünk történelmének rendkívül erélyes személyisége és különleges képességekkel megáldott alakja volt ő, aki rendíthetetlen bátorsággal járta végig a számára sorsszerűen kijelölt „töviskoronás” utat. Úgy kell őt elképzelni, mint aki a Debrecen központú Tiszántúl egyik reprezentánsa. Bárhol is lakott, bármilyen tisztséget viselt, akármennyi feladatot is vállalt, gondolataiban és döntéseiben mindig szerepet játszott az ő eredendően debreceni kálvinista szellemisége.

A diákevek és a felsőbb tanulmányok

Tisza István és Kálmán nevű testvére, valamint a kiterjedt családból többen ugyanannak az ősi Debreceni Kollégiumnak a diákjai voltak

(1. kép), mint jómagam is. Mi több, bő 100 évvel később a Kollégium gimnáziumi tagozatának matematika-fizika szakos tanára lettem, majd pedig igazgatója. Kisdiák koromtól hallottam, hogy a Tisza-család sok-sok szálon kötődött az ősi iskolához. A Tisza-fiúk többnyire magántanulók voltak itt. Akkor még nem váltak szét az iskolai szintek a mai tagozódás szerint, mindenki akkor mehetett tovább, amikor éppen eleget tett a tanulmányi kötelezettségének. István 1875-ben, 14 éves korában tett érettségi vizsgát kitűnő eredménnyel (2. kép).¹ Az érettségi anyakönyv úgy tünteti föl, mint aki mind a nyolc „gymnáziumi tanfolyamot” a Debreceni Kollégium gimnáziumában végezte.² Az anyakönyv tanúsága szerint az 1873/74. és az 1874/75. tanévben az iskola rendes tanulója volt (3–6. kép).³ A családi tulajdonú, Piacz utca és Széchenyi utca kereszteződésének sarokházában lakott. Egyetemi éveit Pesten, Oxfordban, Berlinben és Heidelbergben töltötte. 18 éves korában már jogi doktor lett Pesten. Gyorsan ívelt a pályája magasra. Családjából azonban mások is kötődtek a Debreceni Kollégiumhoz, mint például az édesapja, Tisza Kálmán miniszterelnök is, aki itt végezte a tanulmányait, vagy a nagybátyja, a Szegedet újjáépítő Tisza Lajos is, akitől 1897-ben a grófi címet kapták. Ők és még mások is a családból szintén a Debreceni Kollégium tanulói voltak. Tisza István az István nevű fiát is ide küldte vissza tanulni, jóval később pedig az 1980-as évek végén két dédunokája, Lajos és Miklós is a Debreceni Református Gimnázium tanulói voltak. A Tiszák tehát több nemzedéken át diákjai, később pedig bőkezű támogatói voltak Debrecen híres Kollégiumának. E kiterjedt Tisza-családnak Geszten és Kocsordon volt a birtoka, de lelki-szellemi értelemben ők valamennyien a debreceni reformátori talajban gyökereztek, s egy életre szólóan itt tölthetnek föl a hazaszeretet és a keresztyén erkölcs gondolataival.

¹ TtREL II. 7.k.3.

² Ez azért volt így, mert azok az évek átmeneti évek voltak, akkor kezdődött az évfolyamonkénti osztályokra tagozódás.

³ TtREL II. 7.e.41–44.

A Debreceni Kollégium mint lelki kőszikla

Csak annyit látunk, hogy Tisza István különösen is kötődött e tájhoz, elsősorban Debrecenhez. Bizonyára az „iskoláztatása” játszotta ebben a legerősebb szerepet. Sportos fiatal volt, megtanult lovagolni és 1881-ben beállt katonának egy évre a debreceni 2. honvéd huszárezredbe, majd 1918-ban ugyanennek lett az ezredparancsnoka. Gyermekként Geszten nevelkedett. Édesapja a Debreceni Kollégium egyik neves tanárát, Géresi Kálmánt hívta meg nevelőnek a tehetséges fia mellé. Géresi a történelem és az irodalom terén kimagasló tanáregyéniség volt, komoly historiai munkájának számít a Kollégium történetének megírása. Egyénisége a szellemi szabadságot sugározta magából, amely természetes hatással volt a tanítványi körére, a még gyermek Istvánra is. Nem tudjuk egészen pontosan, mit, mennyit és hogyan tanított, de ahhoz kétség nem fér, hogy remek felkészültségű tanár lehetett. Hogy mi mindent hozott magával Debrecenből, azt elképzelni is sok. Mindezekelőtt hozta magával Gesztre a Méliusz Juhász Péter által képviselt reformátori örökséget, amelyet a tudományos nyitottság, az egyéni munkavégzés magas szintű erkölcsi követelménye, valamint a nagy egészért, a nemzetért és egyházért végzett felelős szolgálat jellemezett. Ezt a meghatározó örökséget aztán a XVII. században a debreceniek még tovább gazdagították a puritán szellemiséggel, mely szerint a legfontosabb feladat a Szentírás tanulmányozása. Ennek révén ismerték meg, mi a helyes és jó az emberi élet számára, s ennek megvalósítását nevezték ők életszentségnek. Ezt nagyon szigorúan vették Debrecenben, viszont ebből az következett, hogy a közéletben is felelős szolgálatot kellett vállalnia, ha arra érdemesnek találták. A XVIII. század pedig mindezt kibővítette a tudományos szabadság hangsúlyozásával, miként ezt Maróthi, Hatvani, Sárvári, Weszprémi és mások meg is valósították a Kollégiumban a természettudományok európai szintre való emelésével. Ezért kezdett virágozni a Debreceni Kollégium és ezáltal vált országos hírű intézménnyé. Ez a nyitottság és európaiság aztán azt eredményezte, hogy a XIX. század második feléig a Kollégium igen nagy számban ajándékozta meg a magyar kultúrát költőkkel,

írókkal és természettudósokkal. Hazánkban semelyik más iskola nem dicsekedhet azzal, hogy oly sok diákjából hozta ki a költői és írói tehetséget, valamint a tudományok iránti érzékenységet, mint a Debreceni Kollégium. Csak példaként érdemes említeni a leginkább kiváló irodalmi nagyságokat: Szenci Molnár Albert, Fazekas Mihály, Csokonai Vitéz Mihály, Kölcsey Ferenc, Kazinczy Ferenc, Arany János, Ady Endre, Móricz Zsigmond, Szabó Lőrincz és még sokan mások a XX. században. De a természettudományok művelésére is nagy gondot fordítottak. Itt adták ki magyar nyelven a legtöbb matematika tankönyvet 1848-ig, Maróthi György és Szilágyi Sámuel csillagvizsgálót létesítettek, Hatvani István, a magyar kísérleti fizika atyja, elsőként tanított hazánkban elektromosságtant. A XIX. század első felében pedig nagyon sok természettudóst, nyelvészt, jogászt, történészt, orvost adott a Kollégium a Magyar Tudományos Akadémiának, mint például Sárvári Pál, Budai Ézsaiás, Kerekes Ferenc, Péczely József, Csécsi Nagy Imre, Lugossy József, Csányi Dániel, Török József. A felsorolt írók, költők és tudósok közül sokaknak a neve került ki a Debreceni Egyetem díszudvarának panteonjába.

Mármost Géresi Kálmántól Tisza István ezt a szellemiséget hallhatta és ezeket a példákat láthatta maga előtt. Érzékeny lelkét bizonyára megérintette a méliuszi reformátori örökség, a puritán kegyesség, a bibliás szemlélet, a tudományok iránti nyitottság, a közösségi szolgálat fontossága, s a népe és nemzete szeretete. Ezt mind megkaphatta a Debreceni Kollégiumtól és kiváló értelmi képessége révén a hitét, tudását, jövőlátását és hazaszeretét már fiatalon elrendezte a maga lelki-szellemi-akarati világában. Nem is igen lett volna számára jobb hely hazánkban, amely az ő kivételes képességének ily mértékű kibontakoztatását eredményezte volna a nevelői munkájával. Nem csoda hát, hogy gyakran hazagondolt az ő titkon szeretett lelki kősziklájára, a Debreceni Kollégiumra.

Mindenütt sugározta a debreceniséget

Ameddig a család történetében vissza lehet menni, az ősök szinte kivétel nélkül mind benne éltek az egyházban. Jellemző példa erre, hogy

a Nagyszalontai Református Egyházmegye gondnoki tiszte négy nemzedéken át apáról fiúra szállt ilyen sorrendben: Tisza László, Tisza Lajos, Tisza Kálmán és Tisza István. De számos más jelből is kitűnik, hogy Tisza István felmenőinek életében a közéleti felelősségvállalás és az egyházi szolgálat elválaszthatatlanul egybefonódott. Az ő esetében is ugyanígy volt. A magas politikai szerepek mellett a református egyház jó néhány választott tisztségét is betöltötte. Fiatal kora miatt nem minden aggály nélkül, de 23 évesen 1884-ben a Nagyszalontai Egyházmegye tanácsbírájává választották, majd egy évvel később a Tiszántúli Református Egyházkerület közgyűlési képviselője lett, s ezt követően egészen haláláig volt a közgyűlés tagja 33 éven át. De az országos egyházi szervezetek is a legmagasabb szintű és legigényesebb munkát kívánó bizottságaikba választották be. Már 1886-tól a közegyházi ügyeket intéző Egyetemes Konventnek lett a tagja, és 1891-től pedig az egyházi törvényhozásért első rendben felelős valamennyi zsinaton képviselő volt, vagy később hivatalból lett annak tagja. – Édesapja halálakor, 1902-ben választották meg a Nagyszalontai Egyházmegye gondnokává, s ily módon is kötődött mindvégig a Tiszántúlhoz. Még akkor is, amikor 1907-ben a Dunántúli Egyházkerület főgondnokává választották. Miért éppen a Dunántúlra? Mert itt, Tiszántúlon az ő unoka-nagybátyja, gróf Dégenfeld József (7. kép) volt évtizedeken át a főgondnok. – E magas tisztségeket Tisza a haláláig viselte, azok nem szakították el a valóságos gyakorlati közélettől.

Kérdezhetjük: honnan volt e sokrétű szolgálathoz testi-lelki-szellemi ereje? – Kétségtelenül rendkívüli képességekkel és érett tudással rendelkezett. Éles elméjével és hatalmas befogadó képességével átlátta annak a bonyolult kornak szinte minden problémáját. Írásaiból az látszik, hogy tetteit legerősebben a jövő látásának a jelenbe vissza sugárzó érzése irányította, melyet a mély keresztyén hite is táplált. Egyházi beszédeiből egy magasan művelt, erősen biblikus gondolkodású, reformátori elveket valló világi vezető egyéniség rajzolódik ki, aki eleve elrendeltsége tudatában vallotta, hogy a keresztyén élet prófétai sajátossága az, ha a mózesi örökséget megtartva „se jobbra, se balra”

(5Móz 5,32) nem tér el Isten ígétől. Nem tudott másként cselekedni, ez határozta meg az egész egyéniségét.

Tisza szellemi és lelki világa

A Debreceni Református Kollégium szellemi örökségéből adódóan és a nyugati egyetemi tanulmányai révén Tisza István gondolkodása rendkívül nyitott volt a kultúra, a tudomány és civilizáció valamennyi területe iránt. Írásai és beszédei, valamint emberi tartása alapján bizonyossággal állíthatjuk, hogy ez a nyitottság nála a reformáció lényegének felismeréséből eredhet. Maguk a reformátorok is igen magasra becsülték a tudományokat, isteni ajándéknak tartva az emberi megismerő képességet. De más tekintetben is kifejezésre juttatták a nyitottságukat, mégpedig azzal, hogy a bibliás kegyességű reformátori hit szerint nincs közbevetett válaszfal Isten és ember között, nincs többé közbenjáró papi tekintély vagy közvetítő vallási intézmény az Istent kereső keresztyén ember számára, hanem értelemszerűen a Szentírás kivétel nélkül mindenkinek megszólító isteni üzenetté válhat. A Magyar Protestáns Irodalmi Társaság díszközgyűlésén Tisza ezt világosan kifejtette: „mert micsoda forradalmi gondolat volt, hogy gondolkozó lénynek tekintsünk minden embertársunkat, s hogy minden embertársunkban a keresztyén társadalomnak öntudatos tagját lássuk, akit egyenjogú polgárrá teszünk a leghatalmasabbal, mert az ő kezébe is odaadjuk a vallási igazságok egyetlen kútfejét: a Szentírást.”⁴ Tiszát a nyugati peregrinációja is segítette egy olyan szemlélet kialakításában, mely szerint a keresztyén gondolkodás és a tudományok ismerete nem vezethet ellentmondásokhoz. Ez neki vezérelvévé vált. A Protestáns Szemlében így fogalmazott 1909-ben: „Ha tekintély gyanánt nem fogadunk el mást, mint Jézus tanítását úgy, ahogy azt a Szentírás elénk tárja, akkor ebben a tanításban nem ellentétet fogunk találni a modern tudományosság legújabb vívmányaival szemben.”⁵ Aztán Tisza még to-

⁴ Tisza István: Elnöki megnyitó a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság díszközgyűlésén. Protestáns Szemle, 1908. 483.

⁵ Tisza István: Protestáns hit és felvilágosodás. Protestáns Szemle, 1909. 563.

vább is ment és a modern tudományosságra hivatkozva következetesen görgette tovább ezt a gondolatot: „Csakis érvek előtt hajolhatok meg; tekintélyek súlyát el nem ismerhetem.”⁶ Ezzel végleg letette a voksot a tudományos nyitottság mellett is. A nagyszalontai egyházmegyei gondnoki székfoglalójában pedig egyenesen azt hangsúlyozta, hogy a református szemlélet szerint a „szabad vizsgálódás” képezi az igazság keresésének módját. Látszik világosan, hogy az egyházán belül is törekedett egyfajta teológiai színvonalra, szellemi igényességre. Ugyanezt képviselte a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság elnökévé történt megválasztásakor. Nem csodálkozhatunk azon, hogy őt a magyar Tudományos Akadémia 1910-ben tagjává választotta.

Tisza István helyesen látta azt is, hogy a tudományos fejlődés áldást hoz az emberiségre, és ha az ember az igazi keresztyén tanítást követi, akkor nem kerül ellentétbe a tudománnyal. Ezért harcolt az egyházi képzés minél magasabb szintre emeléséért, és e cél érdekében határozottan szembe szállt még az egyházi vezetőkkel is. Meglepően jól ismerte egyházának szinte minden alapvető tanítását. Ezért is örvendett köztiszteletnek. Még az utókort is valósággal lenyűgözi a tájékozottsága és tisztánlátása. Tudása, jelleme, akarata és bátorsága ismert volt mindenhol. Szilárdan hitte, hogy küldetéses sorsa Isten kezében van. Predestinációs hite áthatotta a politikai tetteit. Tisza István soha nem a saját népszerűségét kereste, hanem nemzetének jobb jövőjét munkálta. Ha a helyzet megkívánta, még Adyval is szembeszegült, s bár mindketten az ősi debreceni Kollégium diákjai voltak, mégis ez a két magyar kálvinista zseni nem értette meg egymást. Ady népben gondolkodott, Tisza pedig nemzetben. Számára a nemzet volt az első, azaz a magyar hazában élő nép.

Honnan táplálkozott ez a határozottsága? Mindenképpen a személyes hitvilágából, amit a Biblia gyakori olvasása is munkált benne, s amit a puritánok példája kapcsán értünk meg. Ugyanis ekként gondolkodott: „Csak az az egyéni hit állja ki a tűzpróbát, amit nem gépiesen sajátítottunk el, hanem amit az igazság becsületes keresése által

⁶ Tisza István: Wlassics Gyula az 1867. XII. jogi természetéről. Összes mű I. kötet. 623.

magunk szereztünk magunknak, ..., ami egy darab a mi életünkéből.”⁷ Ezt bizony csak egyféleképpen lehet értelmezni, miként a puritán Tisza is megértette Pál apostolnak a Timótheushoz írt tanácsában: „Harcold meg a hit nemes harcát, ragadd meg az örökéletet, amelyre elhívtattál...” (1Tim 6,12-16). Itt egyértelműen az élet reménységével megáldott, de önmagát mindig próbára tevő keresztyén ember kiválasztottságát érezzük rajta.

Harc a Debreceni Egyetemért

Érdemes az indulást röviden fölidézni. Tisza István még javában magántanuló kisdíákja volt Géresi Kálmánnak, amikor Debrecenben 1870. május 5-én Török József orvosprofesszor, akadémikus a Kollégium északi épületszárnyainak alapkövetételekor ezt mondta a beszédében: „A debreceni főiskolának egyetemmé kell átalakulnia!”⁸ Ettől kezdve Debrecenben egyre jobban erősödött az „egyetemi gondolat”. Bármiilyen ezzel ellenkező irányú esemény is következett be az országban, a debreceniek arra készültek, hogy az ősi Debreceni Kollégiumból mindenáron egyetemet hozzanak létre. Érezték, hogy a város ezt megérdemli. A negyvennyolcas szabadságharc miatt megbüntetett és lefokozott felsőfokú intézményüket szépen csendben rendbe hozták, a fakultásrangú tagozataikat lépésről lépésre fölemelték akadémiai rangra, s az 1890-es években már a Kollégium szinte kínálta magát az egyetemi méltóságra. Ennek az okos taktikának és elszánt akaratnak komoly lendületet adott egy személyi változás, miszerint 1883-tól Gróf Dégenfeld József lett a város főispánja, aki ennek a mozgalomnak az élére állt. Újabb reménységet jelentett, hogy Dégenfeldet 1896-tól a Tiszántúli Református Egyházkerület főgondnokává választották, s miközben 1901-ben ő leköszönt a főispáni tisztségről, a főgondnoki tisztnél fogva az egyetem ügyét erőteljesen és rendkívüli odaadással vitte tovább. E tisztségében maradt 1926-ig, az egyetem főépületé-

⁷ Tisza István: Elnöki megnyitó beszéd a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Közgyűlésén. Protestáns Szemle, 1917. 485.

⁸ Szentpéteri Kun Béla: Az egyetem alakulás története, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 1941. 8.

nek alapkövetételeig. A főgondnok akkor még nagyhatalmú tisztséggel bíró személy volt. Az egyházkerület által 1903-ban létrehozott ún. egyetemi központi bizottságnak is ő volt az elnöke, s e minőségében egyre-másra erősítette, formálta a Kollégium tagozatait, hogy azok bármely pillanatban készen álljanak egy lehetséges egyetemmelé alakulás szerencsés történelmi bekövetkezésére.⁹ Úgy 1910 táján a Kollégium már alaposan felkészülve várt erre az eshetőségre, s ekkor jött a képbe Tisza István, akinek az édesanyja Dégenfeld Józsefnek unokatestvére volt. Ők ketten mindent alaposan megbeszéltek és alapjában véve kettőjüknek köszönhető az új Debreceni Egyetem létrejötte. Az is kedvezően alakult, hogy éppen 1911-ben Baltazár Dezsőt választották tiszántúli püspökké, aki az egyetem létrehívásának komoly pártfogója volt. A magyar politikusok és tudósok egyaránt azt fontolgatták, hogy a már meglévő Pázmány Egyetem és Kolozsvári Egyetem mellett jó volna újabb egyetemeket alapítani, mert hazánk szellemi ereje ezt megkívánná. Eljutottak odáig, hogy már csak az volt a kérdés: vajon egy vagy két egyetem kellene-e még? Jó volna, ha az egyik református örökséggel, a másik evangélikus örökséggel bírna, ezért a hosszas vita után Debrecen és Pozsony jött szóba. Ekkor Tisza István 1911. augusztus 8-án levelet írt Balogh Jenő államtitkárnak, melyből érdekes idézni: „Azt hiszem, ha keresztül tudjátok a két egyetem felállítását vinni, akkor Debrecen nem fenyegeti veszély. Megvallom azonban, hogy egy cseppet sem lepne meg, ha csak egyre kapnátok fedezetet. Akkor egész erővel akcióba kell Debrecen mellett lépniünk.”¹⁰ Ezt olvasva, egyik történészünk így fogalmazott: „Ezzel az alföldi város meg is nyerte a

⁹ 1892-ben a debreceni városháza tanácstermében tartott gyűlésen indítottak egy széleskörű „egyetemi mozgalom” a Kollégium egyetemmelé fejlesztése érdekében. Ennek legerősebb mozgatója gróf Dégenfeld József főispán, egyházkerületi főgondnok volt. A mozgalom egyre szélesedett, erősödött, és 1903-ban a Tiszántúli Református Egyházkerület e mozgalom élére állva hozta létre az egyetemi központi bizottságot, amelynek elnökéül Dégenfeld Józsefet választották. Ettől kezdve nem volt megállás a Debreceni Egyetem létrehozásáig, majd az indulás első bő évtizedében is a főgondnok lelke épült bele az új egyetembe. Vö. Szentpéteri Kun Béla: Az egyetemmelé alakulás története, i.m. 14–25.

¹⁰ Közli Pölöskei Ferenc: Kormányzati politika és parlamenti ellenzék 1910-1914. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970. 48.

versenyt.”¹¹ Ugyanis Tiszát 1912 májusában képviselőházi elnökké választották, s ő elnökölt azon a parlamenti ülésen, amely 1912. július 5-én tárgyalta és második olvasat után július 7-én ellenszavazat nélkül megszavazta a Debreceni és Pozsonyi egyetem alapítását. Ezt megelőzően Tisza részt vett azon a budapesti református konventi ülésen, amely 1912. április 26-án – nem kis vita után – megszavazta a Debreceni Református Kollégium „fakultásrangú” intézményeinek egyetemmé fejlesztéséről szóló határozatot, és hozzászólásában azt hangsúlyozta, hogy „nem borongós hangulattal, hanem megnyugvással”¹² kell fogadni a nemzeti kultúra ügyének eme előre lépését. 1913. május 28-án Tisza István személyesen is megjelent a Debreceni Kollégium Igazgatótanácsának ülésén, amely a kollégiumi tagozatok és tanszékek egyetemi átszervezését tárgyalta, s az ülés végén gratulált az elnöklő gróf Dégenfeld József főgondnoknak. Másnap a Tiszántúli Egyházkerületi Közgyűlés a javaslatot határozattá emelte. Külön köszönetet mondtak Tisza Istvánnak a „megegyezés gondos előkészítéséért”.¹³ A továbbiakban minden egyetemi előkészületről folyamatosan tájékoztatták az immár miniszterelnökké választott Tiszát.

A XXXVI. tc. képviselőházi megszavazása után Debrecenben is készültek az új helyzetre. A református gyülekezetek által évszázadokon át fenntartott és drága örökségként őrzött Kollégiumból egyetem lett, méghozzá közös állami, egyházi és városi segítséggel, református teológiai fakultással. A tiszántúli egyházkerületi közgyűlésen 1914-ben Baltazár Dezső meghatóan szép és sokat mondó szavakkal búcsúztatta, illetve bocsátotta útjára az ősi iskola felsőfokú tagozatait: „Ha a magyar művelődés az ellenkező szelek fúvása mellett csak úgy tudhatott magának újabb szilárd templomot építeni, ha fundamentumába egy református intézmény gránitköveit építi bele: odaadjuk a gránitköveket. Megöntözzük könnyeinkkel, reájuk jegyezzük a lelkiismereti és al-

¹¹ Pölöskei Ferenc: Kormányzati politika és parlamenti ellenzék 1910–1914, i.m. 48.

¹² Szentpéteri Kun Béla: Az egyetem alakulás története, i.m. 44. Az események kronológiai leírása a 38–45 oldalakon olvasható.

¹³ Szentpéteri Kun Béla: Az egyetem alakulás története, i.m. 51.

kormányos szabadság jegyeit, s ha valamikor a templom csarnokában a kettős szentséget idegen istenek bálványa kezdené beárnyékolni, kiássuk alóla a köveket s belőlük tiszta oltárt építeni mindig lesz erőnk.”¹⁴ Később, 1915-ben Tisza István nagyon szépen emlékezett meg az ősi Református Kollégium szellemi örökségéről és Debrecen város, valamint a Tiszántúli Egyházkerület áldozatáról: „A magam részéről pedig a visszaemlékezés őszinte örömevel gondolok a debreceni m. kir. tudományegyetem bölcsőjét képező ősi református Kollégium évszázados nagyértékű hagyományaira, valamint az egyetem felállítását elősegítő nemes és kitartó áldozatkészség szebbnél szebb megnyilvánulásaira és már ezeknek alapján is megkülönböztetett meleg érdeklődéssel kísérem figyelemmel az ifjú egyetem fejlődését s odaadó óhajással remélem izmosodását, hogy ekképpen a hozzáfűzött szép remények valóra válván, legyen ez egyetem az igaz tudományok mindenkori otthona, hazánk üdvére és boldogulására, a magyar nemzet örök dicsőségére.”¹⁵ (8. kép)

Epilógus

Tisza István személyében kétségtelenül a debreceni egyetemi ügy egyik legnagyobb katalizálóját ismerhetjük föl. Nem ő volt az alapító, de szinte ott volt a háttérben mindenütt és gondosan vigyázta a dolgok alakulását. Ezért erőszakos halála után már 1920-ban felvetették és 1921-ben meg is valósították, hogy a Debreceni Egyetem az ő nevét viselje. Azt is természetesnek vélhetjük, hogy a Debreceni Egyetem főépületének alapkövetételekor, 1926. október 17-én az Orvostudományi Kar főbejárata előtt felavatták a Kisfaludy Stróbl Zsigmond által készített Tisza-szobrot, amely első volt hazánkban. Az egész város ünnepi díszbe öltözött ezen a napon, mert a debreceniek szívében valóságos nemzeti ünnep volt ez az alkalom. Részt vett és beszédet is mondott, majd koszorúzott Horthy Miklós kormányzó és Klebelsberg Kuno válás- és közoktatási miniszter is, aki meghatódva fejezte ki az egész

¹⁴ TtREL I. 1. a. 44. A Tiszántúli Református Egyházkerület 1914. június 3–5 napjain Debrecenben tartott közgyűlésének jegyzőkönyve. Kiadta: Kiss Ferenc, Debrecen, 1914. 184. szám. 139.

¹⁵ Szentpéteri Kun Béla: Az egyetem alakulás története, i.m. 72. és 73. oldalak közötti fotókópia.

nemzet érzését: „Légy mintaképe hazafiságban, tudásban, kötelességteljesítésben a jövő magyar nemzedékének.”¹⁶ A debreceniek is könnyekre fakadtak! Helyesen döntött a Debreceni Egyetem 2016-ban, amikor Tisza István híres, de hányatott sorsú szobrát a reformáció napján ünnepélyesen a főépület előtt helyezte el.

Azt egy pillanatilag sem vonhatjuk kétségbe, hogy Tisza a XX. századi magyar politikai történelem egyik legnagyobb alakja. Nehéz időkben kellett mázsás súlyú politikai döntéseket hoznia a nemzetéért. Történelmi jelentőségének megítélésekor annak van egy debreceni olvasata is. Életének fő művét ugyanis mi nem a politika terén keressük, sem nem a sokrétű egyházi szolgálatában. Számunkra leginkább elfogadható magyarázat Tisza István nemzeti és egyházi szolgálatának értékelésére az, hogy amikor a debreceni és tiszántúli reformátusok föltették a nemzeti művelődés oltárára a legdrágább kincsüket, az ősi Debreceni Kollégium felsőfokú tagozatait, akkor azzal együtt Tisza István élete is odakerült az oltárra, s az ő titkon való áldozata révén a Református Kollégiumból több évszázados küzdelem után kiemelkedett a Debreceni Egyetem. Ez Tisza István életművének legnagyobb jótéteménye!

¹⁶ Pallai László: Tisza István szobrának felavatása és újraavatása – 1926, 2000. Gerundium, MMXVII. Vol. VIII. NR. 2. 52–64. A tanulmány hú képet fest az akkori egyetemi és debreceni polgári hangulatról.

Irodalom

- A Tiszántúli Református Egyházkerület és a Debreceni Kollégium Levéltára – TtREL.
- Szentpéteri Kun Béla: Tisza István és a Református Egyház. Füzet. Debreceni Ref. Főiskola Könyvtára, I. 2025. jelzet. 7.
- Tisza István: Elnöki megnyitó a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság díszgyűlésén. Protestáns Szemle, 1908.
- Tisza István: Protestáns hit és felvilágosodás. Protestáns Szemle, 1909.
- Tisza István: Gondnoki székfoglaló a Nagyszalontai Egyházmegye 1902. szeptember 4-i közgyűlésén. Budapest, Hornyánszky és Kir. Udv. Könyvnyomda, 1902.
- Gróf Tisza István: Protestáns hit és felvilágosodás. Megnyitó beszéd a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság 1909. november 2-i ülésén.
- Tisza István gróf főgondnoki székfoglaló beszéde 1907. április 30-án, Pápán. Protestáns egyházi és iskolai lap, ötvenedik évf., 19-20. szám.
- Tisza István: Elnöki megnyitó beszéd a Magyar Protestáns Irodalmi Társaság Közgyűlésén. Protestáns Szemle, 1917.
- Pölöskei Ferenc: Kormányzati politika és parlamenti ellenzék 1910–1914. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1970.
- Szentpéteri Kun Béla: Az egyetem alakulás története, Debrecen, Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 1941.
- Tőkéczy László: Tisza István eszmei, politikai arca. K–Közalapítvány, Budapest, 2018.
- Gaál Botond: A református Tisza István és a Debreceni Egyetem. Acta Universitatis Debreceniensis LIV. Történeti tanulmányok X. DE, Debrecen, 2002. 97–103.
- Gaál Botond: Tisza István, a református főgondnok. In: Tisza István és emlékezete. Tanulmányok Tisza István születésének 150. évfordulójára. Szerk.: Maruzsa Zoltán és Pallai László. Debrecen, 2011.
- Gaál Botond: A tudományok gránitkövei. DRHE Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2018.

- A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012.
- Pallai László: Tisza István szobrának felavatása és újraavatása – 1926, 2000. Gerundium, MMXVII. Vol. VIII. NR. 2. 52–64.
- S. Szabó József: A Debreceni Református Kollégium tanárai és kiválóbb növendékei 1549–1925. TTRE Könyvnyomda Vállalata, Debrecen, 1926.
- Zsigmond Ferenc. A Debreceni Református Kollégium története 1538–1938. TTRE Könyvnyomda Vállalata, Debrecen, 1937.

KEREPESZKI RÓBERT

TISZA ISTVÁN ÉS A DEBRECENI EGYETEM**Tisza szerepe az egyetem megalapításában**

Tisza István élete és halála olyan szimbólum, ami az 1918 utáni különböző korszakokban a változó, egymással élesen ellentétes politikai atmoszférának köszönhetően eltérő üzenettel és jelentéstartalommal bírt. Ez látványosan visszatükröződik a Debreceni Egyetem történetében is. Látni fogjuk, hogy a két világháború közötti időszakban a Tisza Istvánra való emlékezés kiemelt szerepet töltött be az intézmény életében. Ez akkor egy olyan kultusz formájában öltött testet, ami a kor-szemlellemhez szorososan kapcsolódva a néhai miniszterelnököt piedesztálra emelte. A második világháborút követően viszont megfordult a politikai „széljárás”, és 1945 után mindaz, amit addig Tisza emlékéhez pozitív jelentéstartalommal társítottak, negatívvá változott. Ekkor egy rövid, de annál vehemensebb ellenkultusz bontakozott ki körülötte, amit a tudatos elfeled(tet)és időszaka követett, és ez egészen a rendszerváltozásig meg is maradt.

Ahhoz, hogy megértsük, miért és hogyan kapcsolódik a tragikus sorsú politikus a cívisváros felsőoktatási intézményéhez, fontos látnunk azt, hogy milyen szerepet játszott Tisza az egyetem megalapításában. A Debrecenben töltött iskolai évek miatt a néhai miniszterelnököt szoros érzelmi szálak fűzték a városhoz, ebből adódóan szívügyének tekintette, hogy itt új felsőoktatási intézmény jöjjön létre. A XIX. század második felében Magyarországon még mindössze két tudományegyetem működött: az egyik Budapesten, míg a másik Erdélyben, Kolozsvárott. Már az 1870-es évek végén felmerült egy harmadik magyar tudományegyetem megalapításának ötlete, amit leginkább a fővárosi egyetem „túlzsúfoltsága” indokolt. A század utolsó évtizedeiben „sorban álltak” a városok azért, hogy az új intézménynek otthont adhassanak: elsősorban Pozsony, melyet „Budapest után erre leghivatottabb városnak” tekintettek, mellette Szeged, Kassa, Pécs, Győr és

természetesen Debrecen is. A cívisváros esélyeit növelte a több évszázados múlttal bíró Református Kollégium, aminek a teológiai, jogi és bölcsészeti fakultásai jó alapként szolgáltak az egyetemalapítás terveéhez. A városok vetélkedése azonban rendkívül megosztotta a magyar közvéleményt és a politikai döntéshozók elképzelései sem voltak egységesek. Az elhúzódozó vitákat tetőzte az is, hogy a magyar költségvetés nem engedhette meg egy új felsőoktatási intézmény létrehozását. A XX. század első évtizedében újból napirendre került a kérdés, sőt ekkor már az is felmerült, hogy a javuló gazdasági körülményeknek köszönhetően már nemcsak egy, hanem két új tudományegyetemet is alapítson az állam.

Az akkori lobbiküzdőbe Tisza István is bekapcsolódott. Például 1909-ben egy nyilvános fogadáson azzal érvelt, hogy „a nyugattól átvett kulturális értékeknek a nemzet egyéniségéhez való átalakítása a kálvinizmus feladata, ezért van szükség a debreceni egyetemre, amelynek érdekében az erőket nem szétforgácsolni, hanem egyesíteni kell”.¹ Tisza tisztában volt azzal, hogy az egyetemalapításért zajló lobbiküzdőben Debrecen sikeréért komoly erőket kell mozgósítania. 1911 augusztusában a következőket írta Balogh Jenő államtitkárnak: „Azt hiszem, ha keresztül tudjátok a két egyetem felállítását vinni, akkor Debrecen nem fenyegeti veszély. Megvallom azonban, hogy egy cseppet sem lepne meg, ha csak egyre kapnátok fedezetet. Akkor egész erővel akcióba kell Debrecen mellett lépniük.”² Bő egy hónappal később, 1911 szeptemberében egy gróf Zichy János vallás- és közoktatásügyi miniszter által kezdeményezett bizalmas értekezleten a személyes motivációit sem rejtette véka alá. „Életem egyik legnagyobb eredményének tekinteném” – fogalmazott ekkor –, „ha Debrecenben, ahol fiatalkori tanulmányaimat végeztem, egyetem állíttatnék fel.”³ Bár Tisza ekkor már nem

¹ Idézi Fekete Károly: A Debreceni Egyetem bölcsője a város Református Kollégiuma. In: A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Szerk. Orosz István, ifj. Barta János. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012, 26.

² Idézi Gaál Botond: Tisza István és a Debreceni Egyetem. In: Történeti Tanulmányok X. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa. Acta Universitatis Debreceniensis Series Historica LIV. Szerk. Takács Péter. Debrecen, 2002, 101.

³ Idézi Verzár Frigyes: Tisza és a debreceni egyetem. In: Tisza-émlékkönyv gróf Tisza István halálának tizedik évfordulójára. Debrecen, 1928, 6.

volt miniszterelnök (az első kormányzati ciklusa 1903 és 1905 közé esett), a Képviselőház elnökeként és a dunántúli református egyházkerület főgondnokaként továbbra is nagy súllyal bírt a politikai döntéshozatalban. Éppen ezért párttársait is arra ösztökölte, hogy álljanak ki a debreceni egyetemalapítás ügye mellett. 1911 októberében a cívisváros vezetése kezdeményezte egy emlékirat összeállítását, amihez tíz tiszántúli vármegye (Békés, Bihar, Hajdú, Heves, Jász-Nagykun-Szolnok, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Szilágy és Ugocsa), valamint Hódmezővásárhely és Szatmárnémeti törvényhatósági jogú városok, illetve országgyűlési képviselők sora csatlakozott, köztük számos református vallású, Tisza közeli hívének tekinthető politikus. A dokumentumot Zichy miniszternek és Khuen-Héderváry Károly miniszterelnöknek nyújtotta át a küldöttség, akik megerősítették, Debrecen kiemelkedő eséllyel rendelkezik ahhoz, hogy az új egyetemnek otthont adhasson.⁴

Végül 1912. július 7-én jelent meg Ferenc József osztrák császár és magyar király szentesítésével, illetve Lukács László magyar miniszterelnök aláírásával az 1912. évi XXXVI. törvénycikk a debreceni és a pozsonyi egyetemek felállításáról. Tehát noha a cívisváros új felsőoktatási intézményét nem Tisza István alapította, ám láthattuk, az ő személyes közbenjárása is hozzájárult ahhoz, hogy Debrecen sikeresen kerüljön ki a századfordulót követő egyetemalapításért zajló versenyfutásból.

Tisza később sem hagyta magára a fiatal intézményt, ami számára az indulás egyébként sem könnyű feladatait és kihívásait tovább nehezítette a „Nagy Háború” kirobbanása 1914 nyarán. Például az új egyetem ekkor még nem rendelkezett önálló épülettel, hanem a Református Kollégium ajánlott fel számára néhány helyiséget, azonban ezeket a háború kezdetén a katonaság tartalékkórház céljaira lefoglalta. Az 1913-ban újra miniszterelnöki kinevezést kapó Tisza ekkor is igyekezett minél hamarabb megoldást találni, ezért több alkalommal is sürgette a vallás- és közoktatásügyi miniszterét, Jankovich Bélát, azon-

⁴ Mudrák József: Egyetemalapítási tervek és a Debreceni Tudományegyetem megalakulása. In: A Debreceni Egyetem története 1912–2012. Szerk. Orosz István, ifj. Barta János. Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012, 47.

ban a háborús körülmények közepette csak az orvosi kar épületeinek munkálatait sikerült előremozdítani.⁵

A két háború közötti Tisza-kultusz

Tisza a második miniszterelnöksége során sokak számára a háború szimbólumává vált. Még úgy is, hogy a korabeli közvélemény nem tudta, hogy 1914 nyarán nem támogatta a katonai konfliktus kirobbanását. Később a nyilvánosság előtt mégis azzal érvelt, hogy ha már a Monarchia belekerült ebbe a konfliktusba, akkor a végletekig ki kell tartania, mert – jogosan – úgy gondolta, ellenkező esetben a dualista állam felbomlása fenyegethet. Tisza a végsőkig való kitartás miatt is gyűlölt figurává vált, akinek az 1918 őszen történt meggyilkolása is fontos üzenettartalommal bírt. 1918/19-et követően, miután a „baloldali” forradalmak elbuktak és egyfajta hatalmi-politikai „visszarendezés” következett, Tisza halála új szimbólumként emelkedett fel: a két világháború között ő lett a „mártír-miniszterelnök”, akit a „destruktív” irányzatok állítottak félre, ezért a személyét a korabeli közélet tulajdonképpen piedesztálra emelte.

Az egyetemalapításban játszott szerepe, a nyíltan és következetesen vállalt reformátussága, valamint a halála körül kialakított „mártírkultusza” motiválta a Debreceni Egyetem akkori vezetőit arra, hogy kezdeményezzék a kormányzatnál Tisza István nevének felvételét. Ennek folyamata azonban viszonylag lassú volt az 1920/21-es évek zűrzavaros, konszolidálatlan politikai légkörében. Az első lépést az jelentette, hogy 1920. február 27-én az egyetemi tanács határozatot hozott arról, hogy „a nemzet nagy vértanújának emlékét halála minden évfordulóján gyászünnepély keretében fogja megülni”. Ez az elhatározás annál is inkább figyelemreméltó, mert ekkor még Debrecen román megszállás alatt állt. Ezt követően 1920. október 31-én, Tisza meggyilkolásának

második évfordulóján megtartották az első emlékünnepélyt az egyetemen, ahol Barabási Kun József jogászprofesszor felvetette azt, hogy az intézményt a néhai miniszterelnökről kellene elnevezni. Sőt hagyományteremtő szándékkal javasolta azt is, hogy Tisza születésére és halálára évenként tartson emlékünnepélyt az egyetem, továbbá a jogi kar kezdeményezte a Tisza-ereklyetár létesítését is. A Tisza hívének számító Pokoly József rektor támogatta az ötletet, az egyetem vezetése hivatalosan 1921. január 28-i tanácsülésén foglalkozott az ötlettel, ahol állásfoglalás született arról, hogy „*egyetemünk az egyetem létrejötté körül annyi érdemeket szerzett nagy férfinak, a magyar nemzeti eszméért vértanúhalált halt gróf Tisza István nevével neveztessek el*”. Erre Horthy Miklós kormányzó 1921 áprilisában engedélyt is adott, az Egyetemi Tanács pedig április 22-ét (Tisza születésnapját) egyetemi ünnepnappá nyilvánította.⁶

Az egyetem névadó ünnepélyére 1921. június 5-én került sor, amelyen Bethlen István kormányfő mellett két miniszter (a debreceni kötődésű, korábban a jogi karon oktató Bernolák Nándor népjóléti és Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszter), továbbá számos közéleti személyiség is megjelent. Bethlen akkori gondolatai már jól szemléltetik a megemlékezésen túlmutató Tisza-kultusz alapjait. „*Azért gyűltünk össze*” – kezdte a miniszterelnök –, „*hogy itt oltárt emeljünk Tisza István gróf emlékének. Ihlesse meg Debrecen népét Tisza szelleme, mert Tisza István a haza szeretetét jelenti. Férfiú volt, kemény, bátor, szókimondó, ki sebeket osztogatott, de amit ő kapott, azért sohasem panaszkodott. Tisza kálvinista volt, de nem olyan, aki ellentéteket keres, hanem aki meghajlott a gondviselés akarata előtt. Tisza államférfi volt, akit nem tolt előre a közvélemény, hanem ahol megjelent, maga teremtett közvéleményt. Tisza ember volt, tökéletes, melegszívű. A magyar kultúra ezen új templomában ne csak Tisza neve tündököljön, hanem szelleme*

⁵ Tisza István levele Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszternek a debreceni egyetem építkezése tárgyában. 1917. február 22. In: *Gróf Tisza István összes munkái*. VI. 1916. június – 1918. október között írt levelek és küldött táviratok. Magyar Tudományos Akadémia – Franklin Társulat, Budapest, 1937, 175–176.; Tisza István levele Jankovich Béla vallás- és közoktatásügyi miniszternek a debreceni egyetem építkezésének siettetése tárgyában. 1917. március 26. In: Uo. 208.

⁶ Neuber Ede: A debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem kifejlődésének története. In: *A debreceni M. Kir. Tisza István Tudományegyetem Évkönyve és Almanachja az 1931/32. tanévről*. (a továbbiakban EÉvk.) Debrecen, 1932, 157–171.

és hazafiúsága is, mert akkor tudom, hogy itt olyan férfiakat fognak nevelni, amilyen Tisza volt.”⁷

Természetesen az egyetem vezetése is hasonlóan magasztos szavakkal fejezte ki örömét az intézmény névadójával és a „keresztelővel” kapcsolatban. Az 1920/21-es tanév rektora, Pokoly József az évzáró ünnepélyen a következőképpen fogalmazta meg, hogy mit is kell jelentenie Tisza István nevének és emlékének 1921-ben az egyetem és a magyarság számára: „Ez az új elnevezés nem jelent új szellemet, de igenis jelent szent elkötelezést és jelent biztosítékot arra nézve, hogy a debreceni egyetemnek abban a szellemben kell haladnia, abban a lélekben kell működnie, amelyet a magyar nemzeti kultúra eme gócpontjában a magyar géniusz századokon keresztül kifejlesztett, ápolt s melynek legjellegzetesebb képviselője a magyar nemzeti eszme és eszmény nemes megtestesítője és vértanúja gróf Tisza István. – A mai idők viszontagságos forgatagában és reánk váró terhes viharokkal, súlyos megpróbáltatásokkal teljes jövőben egyetemünk hajója ahhoz a gránittömbhöz, ahhoz az ércoszlophoz van lehorgonyozva, mely törhetetlen erőt, rendíthetetlen elszántságot, olthatatlan, izzó hazaszeretetet példáz s melynek neve: Tisza István.”⁸

1921-től kezdve az egyetemen évről évre tartottak Tisza Istvánra emlékező ünnepélyeket, kezdetben meggyilkolásának évfordulóján, október utolsó napjaiban, 1924-től kezdve azonban már a néhai miniszterelnök születésnapja körül, április végén, legkésőbb május első hetében. Ezek az ünnepségek mindig meghatározott „forgatókönyv” alapján zajlottak le. Azzal kezdődtek, hogy az egyetem oktatói és hallgatói elmondták a Nemzeti Hiszekegyet, majd az adott év rektora tartott egy rövid ünnepi beszédet, ezt követte az intézmény egyik professzorának Tiszáról szóló hosszabb előadása, melyek a legváltozatosabb témaköröket érintették a tragikus sorsú politikus pályájával, életével, nézeteivel, vallásosságával, stb. kapcsolatban. Az ünnepélyeket

⁷ Budapesti Hírlap, 1921. június 7. 5. Megjegyzendő, hogy épp ezekben a napokban is zajlott (zárt tárgyalásokkal) a Tisza István meggyilkolása miatt indított per.

⁸ Pokoly József: Rectori beszámoló jelentés a debreceni m. kir. Tisza István Tudományegyetem 1920/21. évi állapotáról és működéséről. In: EÉvk. 1920/21. 119–120.

mindig a Himnusz eléneklése zárta be. Ehhez kapcsolódik, hogy Tisza meggyilkolásának tizedik évfordulóján az egyetem tanárai emlékkönyvet állítottak össze, melynek fejezetcímei is beszédesek voltak:⁹

- Verzár Frigyes: Tisza és a debreceni egyetem
- Pokoly József: A geszti otthon
- Szentpéteri Kun Béla: Tisza István ifjúkori levelei
- Darkó Jenő: Tisza István ethikai eszméi
- Barabási Kun József: Tisza István liberálizmusa és szociális érzése
- Szentpéteri Kun Béla: Tisza István és a református egyház
- Illyefalvy Vitéz Géza: Tisza István közgazdasági és pénzügyi értekezései
- Baranyai Béla: Tisza István mint historikus
- Zsigmond Ferenc: Tisza István és az irodalom
- Pap Károly: Tisza István háborús levelei
- Baranyai Béla: Tisza István a külföldi háborús emlékiratokban

Ebben az időszakban nemcsak az egyetemen, hanem általában Debrecen városában is élénken táplálták a Tisza-kultuszt. Jó példája ennek az a nyilatkozat, melyet Miskolczi Lajos főispán, a Tisza-szoborbizottság elnöke fogalmazott meg 1921 őszén: „Ápoljuk Tisza István szellemének kultuszát mindnyájan, a Kárpátok és Adria övezte országban. Ez a kultusz biztos fegyver, amellyel végre fogjuk hajtani a vértelen új honfoglalást. Ebből a kultuszból sarjadt az az ellenállhatatlan összefogó és összetartó erő, amely biztosítja a feltámadó magyar nemzet újabb ezredévé.”¹⁰

Hasonló állásfoglalást találhatunk az egyetem professzorainak megnyilatkozásaiban is. Például Neuber Ede, az 1931/32-es tanév rektora a következőket mondta az akkori Tisza-emlékünnepély megnyitóján: „A debreceni magyar királyi Tisza István Tudományegyetem előkelő és szent kötelességének ismeri ápolni és minél szélesebb rétegekbe elterjeszteni Tisza István emlékének kultuszát, sőt erre a kötelességre jogot for-

⁹ Tisza-emlékkönyv gróf Tisza István halálának tizedik évfordulójára. Debrecen, 1928.

¹⁰ Budapesti Hírlap, 1921. november 2. 6.

mál azon az alapon, hogy az alapításába Tisza István lényegesen befolyt, nevét viseli, debreceni diák volt és végül, mert Tisza István a megszállott terület határán fekvő örök nyugóhelyéhez legközelebb eső kultúrcentrum. Ő haló-porában is ott határszélen honmentést, honfoglalást végez, mert sirja memento a hódítóknak, expansiv erő feléjük. Befelé célunk az, hogy vajha Tisza István szelleme minél jobban áthassa nemzetünk apraját-nagyját s tettekre inspirálja Hazánk, népünk megmentése érdekében.¹¹ Ezekből jól látszik, hogy a Tisza-kultusz szervesen kapcsolódott a korszak másik alapvető eszmei alapjához, az irredenta kultuszhoz is.

Emellé érdemes felidézni azokat a jelzőket, melyeket Tisza István kapott az évek során a különböző egyetemi emlékünnepeken, például: „hazánk szörnyű tragédiájának első áldozata”, aki „óriás volt a törpék között, ez pecsételte meg sorsát”¹², „látnok”, „hős”, „nemzeti génius”, „magyar Atlasz”, akinek „vállain vezető polcra jutása óta a magyar glóbus irtózatos terhe nyugodott”.¹³ Azonban a láthatóan túlmagasztaló jelzők között kétségtelenül a legérdekesebb véleményt az orvosprofesszor Kreiker Aladár, 1936/37-es tanév prorektora fogalmazta meg: Tisza Istvánban volt valami, „ami egészen közel hozta őt valamennyiünk szívéhez, még azokéhoz is, akik féltek tőle, akik reszkettek előtte: Tisza István tökéletes, kristálytisztá megiszemélyesítése volt az eszményi magyar típusnak. Magas és egységes megnyilatkozása az ősi fajnak, a fajtának, testben és lélekben, s ha úgy tetszik, s ha az erény hiba is lehet, minden erényével és minden hibájával. Már a neve: Tisza, egyúttal a legmagyarabb folyó, a szőke Tisza neve is. Ez a név már ősei ősi neve. Itt voltak a Tiszák a Tizánál már az Árpád-házi királyok alatt. Nem is tudom, melyik kapta a másiktól a nevet, a folyó a családról, vagy a család a folyótól?”¹⁴ Jóindulatúan feltételezhető, hogy Kreiker az utolsó mondatot nem tudatlanságból, hanem retorikai túlzásból építette

¹¹ Tisza István-émlékünnepély. In: EÉvk. 1931/32. 37–39.

¹² EÉvk. 1931/32. 37–39.

¹³ EÉvk. 1933/34. 33–42.

¹⁴ EÉvk. 1936/37. 110–112.

a szövegébe, azonban az „eszményi magyar típusra”, az „ősi magyar fajra” történő utalás beszédes, és nem is meglepő, hogy az 1930-as évek második felében épp egy orvosprofesszor kapcsolta össze Tiszát a magyar fajvédelem frázisaival.

Az ilyen jelzők és megnyilvánulások ellenére a helyi Tisza-kultusz csúcspontja épp egy évtizeddel korábbra, 1926-ra tehető, amikor a debreceni egyetem klinikai épülete előtt felavatták a néhai miniszterelnök Kisfaludy Strobl Zsigmond által készített, egészalakos szobrát. Az alkotást 1926. október 17-én leplezték számos politikus és közéleti személyiség (például Klebelsberg Kuno vallás- és közoktatásügyi miniszter, Berzeviczy Albert MTA elnök), valamint Horthy Miklós kormányzó jelenlétében. Éppen az utóbbi jelenléte okán, illetve amiatt, hogy ez volt az első Tisza-szobor az országban, a helyi és az országos sajtó is kiemelten foglalkozott az eseménnyel. Például a Budapesti Hírlap a következő méltatással számolt be a szoboravatásról: „Tisza István a lelkek felismerésében ma nagyobb, mint testi életében volt, amikor vállain hordozta a munka és a felelősség súlyos keresztjét. Nagy lett volna, ha ezt a keresztet bírta volna egy hosszú életen át; de hogy felfeszítették rá, a mártírok glóriáját is megkapta s a rátekintő szembe a szív könnyet sajtolt. Ércszobra az idők végezetéig hirdesse a nemzet háláját, amellyel az igazi férfierények aranyál-kincsénél többet érő eszmei hagyományaiért adózik.”¹⁵

A debreceni Tisza-kultusz részének kell tekintenünk azt is, hogy az egyetem mellett az intézményhez kapcsolódó más szervezeti egységek és egyesületek is felvették a néhai miniszterelnök nevét. Az egyik ilyen az egyetemi hallgatók legnagyobb helyi kollégiuma, a Tisza István Internátus volt, ami 1921 novemberében nyitotta meg kapuit és elhelyezést kapott benne a néhai miniszterelnök mellszobra is. Szintén 1921 őszén alapították az egyetem professzorai a Tisza István Tudományos Társaságot, aminek célja a tudomány művelése, a nemzeti

¹⁵ Budapesti Hírlap, 1926. október 19. 1. – Ld. még Pallai László: Tisza István szobrának felavatása és újraavatása Debrecenben – 1926, 2000. Gerundium, 2017/2. 52–64.

(különösen a regionális, debreceni) irodalom és művészetek ápolása, a vidék természeti és társadalmi viszonyaira vonatkozó részletes adatgyűjtés és tudományos elemzés volt. A társaság tevékenységében fontos részt jelentett a különböző tudományos publikációk kiadásának elősegítése is. Ebben nagy szerepet játszott az 1927-ben elinduló Debreceni Szemle, mely 1932-től egészen a második világháború utáni megszűnéséig az egyesület saját fórumának számított.

Az egyetemi professzorok tudományos egyesülete mellett működtek olyan ifjúsági szervezetek is Debrecenben, amelyek felvették Tisza István nevét. Az egyik ilyen a rövidéletű Bihar vármegyei Egyetemi Hallgatók Gróf Tisza István Köre volt, mely éppen tíz évig, 1928 és 1938 között létezett. A szervezet céljául – nevéből adódóan – azt tűzték ki, hogy a debreceni egyetemen tanuló, Bihar vármegyéből származó és szegényebb sorsú hallgatókat támogassa. Azonban ez kevéssé valósult meg, ugyanis a fennmaradt források arról tanúskodnak, hogy az egyesület folyamatos anyagi gondokkal küzdött még annak ellenére is, hogy Bihar vármegye ideiglenes megyeszékhelye, Berettyóújfalu is támogatta.¹⁶ Továbbá a korszak legismertebb szélsőjobboldali egyetemi szervezete, a Turul Szövetség egyik debreceni tagegyesületének, a jogászhallgatók Werbőczy Bajtársi Egyesületének egyik csoportja is felvette a néhai miniszterelnök nevét. Sajátossá teszi ezt az, hogy a Turul tagjai, így a Werbőczysek is részt vettek a Debrecenben is gyakori antiszemita diáktüntetésekben, amik során élesen támadták a dualizmus korát is, amely szóhasználatuk szerint a „zsidóság térhódítását” eredményezte. Ennek a korszaknak a legmeghatározóbb személyisége azonban éppen Tisza István volt, és megtörtént többször is az 1930-as években az, hogy csaknem minden tanévkezdéskor a Turul tagjai még hevesen tüntettek a zsidók ellen elítélve a dualizmus liberalizmusát, pár hónappal később viszont már kegyelettel emlékeztek meg annak emblematikus miniszterelnökéről.

¹⁶ EÉvk. 1933/34. 357–358.

Ellenkultusz 1945 után

Tisza István korábbiak folyamán bemutatott pozitív, néhol ugyan kissé ellentmondásos kultusza a második világháború után egyfajta „ellenkultuszba” fordult át. 1945. április 14-én az egyedüli akkor engedélyezett ifjúsági szervezet, a Debreceni Egyetemi Kör (DEK) beadványban követelte, hogy „az egyetem Tisza István elnevezése töröltessék, s helyette mindig s mindenütt a Debreceni Tudományegyetem elnevezés szerepeljen”, mert „ezzel jelképesen is demonstráljuk, hogy a reakció ellen harcolunk”. Az intézmény vezetése azonban érdemben nem foglalkozott a dokumentummal, ezért a DEK április 23-án (nem véletlen, hogy Tisza István születésének évfordulóját követő napon) a bölcsészhallgatók gyűlésén sztrájkot hirdetett. A megjelent ifjúság ekkor „megütközéssel és felháborodással vette tudomásul”, hogy „az egyetemnek fasiszta elemektől való megtisztításáról és a Tisza István név törléséről többszöri sürgetés ellenére” sem rendelkezett az egyetemi tanács. Ezt a DEK tagjai úgy értékelték, hogy „az egyetem sem elvben, sem gyakorlati cselekedeteiben nem szögezte le magát visszavonhatatlanul a demokrácia mellett”. Ezért határozatot hoztak arról, hogy mindaddig bojkottálják az előadásokat, amíg az egyetemi tanács nem teljesíti a követeléseiket, amik között – bizonyos sajtóhírek szerint – nemcsak Tisza István nevének törlése szerepelt, hanem az intézmény Csokonai vagy Egyelőség Egyetemre történő „átkeresztelése” is.¹⁷ A gyűlés után a résztvevők az egyetemi klinikák bejáratához vonultak és ledöntötték Tisza István szobrát, aminek talapzatára a korabeli sajtótudósítások szerint a „Tisza István gróf a német hódítók szolgája, a magyar név és nemzetiségek zsarnoka. Pusztuljon még az emléke is!” feliratú táblát helyezték.¹⁸ Arra vonatkozóan nincsenek pontos adatok, hogy kik irányították és mennyien vettek részt ebben az akcióban, de azt számos forrás megerősíti, hogy az egyetem néhány professzora támogatta a Debreceni Egyetemi Kör követeléseit.

¹⁷ Magyar Nemzet, 1945. május 4. 4.

¹⁸ Néplap – A Magyar Kommunista Párt Keletmagyarországi Kerületének Napilapja, 1945. április 25. 3.

Az országot ismét egy vesztes világháborúba vezető rendszer szimbólumainak ledöntését az érthető érzelmi tölteten kívül a helyi kommunista mozgalom is motiválta. Ezt támasztja alá az a tény, hogy a szobordöntés után a debreceni Nemzeti Bizottság gyűlésén is szóba került az egyetem elnevezésének ügye és az ifjúság követelése. A testület egyik kommunista tagja, Tariska István határozottan helyeselte a DEK álláspontját, és ezt azzal indokolta, hogy az egyetem „*még mindig viseli annak a Tisza Istvánnak a nevét, akinek a politikája a feudális nagybirtok védelme, a nemesi középosztály átmentése és a magyar parasztság elnyomása volt*”. De jelzi a megváltozott politikai „széjjárást” Révész Imre református püspök felszólalása is, aki azt javasolta az ülésen, hogy „*a Nemzeti Bizottság fejezze ki helyeslését Tisza István nevének az egyetem nevééről való törlése felett*”, amihez hozzátette, hogy a Nemzeti Bizottság „*írjon át a többi egyetemeknek, hogy a neveket az egyetem neveiből töröljék*”. „*Nincs szükség Ferenc József, József Nádor, Erzsébet tudományegyetem elnevezésre, de Pázmány Péter Tudományegyetem elnevezésre sem*” – vélte a püspök.¹⁹ Az Egyetemi Tanács végül április 27-én hozott határozatot a Tisza István név eltörléséről.²⁰

Ez az eset már jól szemlélteti, hogy 1945 után, az egyre inkább kommunista diktatúra felé tolódó közéletben és – szűkebb értelemben – az egyetemi közhangulatban is Tisza István már mást szimbolizált, mint a két világháború közötti időszakban. Alátámasztja ezt a megállapítást az 1960-as években megjelent erősen marxista szemléletű egyetemtörténeti munka is, miszerint: „*A haladó politikai törekvések ellen folytatott harcra használták fel az egyetemi tanárok Tisza Istvánnak az egyetemen az éppen az ő kezdeményezésükkel és tevékeny részvételükkel tervszerűen kialakított kultuszát, politikájának és emberi egyéniségének a legkülönbözőbb szempontokat érvényesítő dicsőítését. [...] A Tiszáról – különböző alkalmakkor – tartott megemlékezések bő alkalmat kínáltak az egyetem tanárainak különböző árnyalatokat képviselő reakciós nézeteik kifejtésére és terjesztésére.*”²¹

¹⁹ Néplap, 1945. április 26. 3.

²⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar Megyei Levéltára, Rectori hivatal iratai, VIII.1/b, 89. d. 1095–1944/45. etsz.

²¹ Varga Zoltán: *A Debreceni Tudományegyetem története I. 1914–1944.* Debrecen, 1967, 104.

Jól látszik, hogy 1945 után lényegében egy éles ideológiai harc zajlott a múlt „birtokbavételéért”, és ebben jelentős szerepet játszott a néhai miniszterelnök megítélése is. A szobordöntés mellett egy másik szimbolikus akcióval is alátámasztható ez. 1946 márciusában a Tisza István Internátus átnevezése is hasonló feszültséget eredményezett az ifjúság körében. Ekkor szintén a Debreceni Egyetemi Kör gyűlésén a jelenlévők egyik csoportja kezdeményezte az internátus Ady Endre Kollégiumra történő átnevezését, mert szerintük „*Ady Endre nevével lehet kifejezni legjobban azt a harcot, amit az új, demokratikus magyar ifjúság a Tisza István szellemét képviselő múlttal szemben vív*”.²² Ezek az események látványosan illusztrálják azt, hogyan kezelte Tisza emlékét az 1945 utáni megváltozott környezet a debreceni egyetemen is.

Összefoglalva a két világháború között a debreceni egyetemen kialakult Tisza-kultuszt alapvetően a néhai miniszterelnöknek az intézmény alapításában játszott szerepe motiválta, tovább erősítette ezt a mártírhalála, majd szervesen kapcsolódott a korszak más kultusza-ihoz, mint a revizionizmus és az ellenforradalmiság. Noha ez a kultusz lényegében piedesztálra emelte Tiszát, és nem szólt annak nem mindig teljesen tiszta politikai eszközeiről, de határozott célja volt a magyarság-tudat erősítése a fiatal generációkban. Ezek a kultuszt alakító, illetve befolyásoló tényezők azonban a második világháború utáni időszakban negatív irányba fordultak, és teljesen más, kommunista értelmezést nyertek, ezáltal a kultusz motivációi az ellenkultusz mozgatóivá is váltak. Az a tény pedig, hogy Tisza István jelentős szerepet játszott az egyetem alapításában, 1945 után szinte feledésbe is merült az intézmény életében egészen a rendszerváltozásig. Ebben jelentős változást hozott az, hogy 2000-ben a néhai miniszterelnök szobra visszakerült az egyetemi klinikák elé, majd 2016-ban az intézmény Központi Épülete elé.

²² Néplap, 1946. március 28. 2.

BÉRES ZSUZSA

TISZA EMLÉKEK A DEBRECENI EGYETEMEN

Számtalan módon őrizte és őrzi mind a mai napig Tisza István emléket Debrecen egyeteme. A Főépület előtt az egykori miniszterelnök bronzszobra köszönti az érkezőket, évtizedeken át viselte nevét, és bár a hosszú időn át gyarapodó emléktár szinte teljesen megsemmisült a történelmi viharok során, az utókor ma is láthatja az egykori geszti Tisza-kastélyból származó bútorokat (9-11. kép), a tiszteletére készült, az Aula elnöki asztalát díszítő hímzett terítőt (12-15. kép) és a feleségét, Tisza Ilonát ábrázoló festményt is (16. kép).

Tisza bútor

A mai napig nagy becsben tartja a Debreceni Egyetem az egykori alapító, névadó gróf Tisza István, a tragikus sorsú miniszterelnök emlékét. Az intézmény 1921. június 5-én vette fel az 1918. október 31-én mártírhalált halt államférfi nevét, így az egyetem elnevezése – egészen 1945-ig – Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetemre változott. Az Egyetemi Tanács már a névadó ünnepséget követő napon, 1921. június 6-án rendkívüli ülésen döntött arról, hogy a mártír miniszterelnökkel kapcsolatos tárgyakból és dokumentumokból ereklyegyűjteményt, Tisza-ereklyetárat hoz létre. Április 22-ét, Tisza István születésnapját pedig egyetemi ünnepnappá nyilvánították. Az ebből az alkalomból szervezett események – amelyekről részletesen beszámolnak a korabeli évkönyvek – elsősorban tudományos jellegű rendezvények voltak.

Az egyetem évtizedeken át gyűjtötte a Tisza Istvánhoz és a családhoz kapcsolódó ereklyéket. A tár létesítésének gondolatát Verzár Frigyes rektor vetette fel az egyetemi tanács 1927. október 28-i ülésén: „...egyetemünk több emléktárggyal bír, amellyek gróf Tisza István tulajdonát képezték, vagy emlékeztetnek rá, indokoltnak látszik ezeket az emlékeket rendszeresen gyűjteni. Ezért az eddigi emlékeket a rectori

szoba díszes szekrényében kiállítja s egyuttal akciót indít, hogy a magántulajdonban levő ilyen tárgyakat nagyobb számban összegyűjtse.” A tárgy-együttest, amelynek több elnevezése – Tisza-gyűjtemény, Tisza-émlékgyűjtemény, Tisza István ereklyetár, Tisza István ereklyemúzeum, Tisza relikviagyűjtemény – is volt, az 1932-re elkészült Főépület (akkoriban Központi Épület) Rektori Hivatalának egyik tárgyalójában helyezték el. Erről a Gerundium elnevezésű felsőoktatás-történeti folyóirat MMXV és MMXVI számú kiadványa is beszámolt „Egyetemi legendárium – emlékek, töredékek a Debreceni Tudományegyetem történetéből” címmel Vince László egykori rektori titkár emlékeit felidézve. „Az egyetem Tisza-émlékszobát hozott létre a névadóhoz kapcsolódó dokumentumok őrzésére és bemutatására...”, amelyről 1942. május 19-én még hanganyagot is sugárzott a Magyar Rádió. A gyűjtemény – nagyrészt levelek, fényképek – a második világháborúban, 1944-45-ben megsemmisült. „... az egyetem meglévő állománya az 1944. év folyamán rendkívül leromlott, sok, és nagy részben pótolhatatlan értéke ... elron-gálódott, vagy elveszett...” fogalmazott rektori beszédében Bodnár János. Pedig az 1927/28-as egyetemi évkönyv tanúsága szerint az ereklyék száma tekintélyes lehetett: összesen 235 tárgyat tartalmazott.

Megmaradt viszont a Tisza családtól érkező, az egyetem számára 1944-ben felajánlott bútorok nagy része: a Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem 1944/45. tanévének kiadatlan, kéziratban fennmaradt évkönyve szerint „Gróf Tisza Lajos Kálmán Geszt községben levő családi kastélyát és a kastélykertet magában foglaló beépített községi belsőséget, valamint a kastély megmaradt berendezését és könyvtári anyagát egy, az egyetem céljait szolgáló intézmény létesítésére a debreceni egyetemnek adományozta.” Ahogy a Gerundium folyóiratban Vince László visszaemlékezéseiben olvasható: „Ma már csak a rektori hivatal folyosóján látható rusztikus szekrény és ülőalkalmatosságok emlékeztetnek a névadóra és a rektori szobában Tisza Ilona portréja...” –utóbbi kalandos úton került az egyetem birtokába. Csilléry András professzor, az orvosi kar dékánja jelentős műkincs-gyűjteménnyel – festmények, porcelánok – rendelkezett. 1944-ben engedélyt kért és

kapott a rektortól, hogy értékeit megóvandó az esetleges bombakároktól, azokat az egyetem alagsorában helyezhesse el. Az engedélyért viszonzásképpen ajánlotta fel Tisza Ilona menyasszonykori portréját, adományként. A professzort később háborús bűnökkel vádolták, gyűjteményét – benne Tisza Ilona portréját is – lefoglalták. A jogi kar professzorainak közbenjárására, miszerint a festmény bizonyíthatóan az egyetem tulajdona, a kép végül visszakerülhetett eredeti helyére, a rektor fogadószobájába.

Tisza terítő

Számtalan rendezvény – ünnepség, diplomaosztó, doktoravató – néma tanúja volt évtizedeken keresztül az a terítő, amely egykor gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter megrendelésére az Izabella királyi hercegnő által életre hívott, a hagyományokat őrizni hivatott háziipari műhelyben készült. A Tisza-terítőnek elnevezett iparművészeti remeket 1929. október 14-én, a Debreceni Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem tanévnyitó ünnepségén magától a minisztertől vehette át Csánki Benjámint, az intézmény hivatalba lépő rektora.

De mi a kapcsolat Klebelsberg Kunó, egy magyar királyi hercegnő és egy háziipari műhely munkája között? Mitől „Tisza” a terítő?

A tanévnyitó ünnepség istentisztelettel kezdődött a Református Nagytemplomban, majd a Református Kollégium dísztermében egyetemi közgyűléssel folytatódott, amelyen gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter is megjelent, hogy átadja az Izabella-Háziipari műhelyben készült Tisza terítőt. „Mai ünnepélyünket különösen jelentőssé teszi az a körülmény, hogy ma vesszük birtokunkba és ma használjuk először azt a díszes asztalterítőt, mellyel Izabella királyi hercegnő Őfensége nemesszívú fáradozása és művészi ízlése, nemkülönben a Kultuszminiszter úr Őexcellenciájának áldozatkészsége együttesen ajándékozták meg egyetemünket. E terítő abból az Izabella-Háziipari műhelyből került ki, mely a magyar művészet motívumainak a kézműipar dísz tárgyain való alkalmazásával a mi magyar nem-

zeti művészetünknek akar elsősorban nemes propagandát csinálni s a nemzeti művészet ezen gyöngyszemeinek megőrzése útján kíván hozzájárulni a nemzet esztétikai és erkölcsi tőkájének gyarapításához, nemzeti érzésünk és önbizalmunk fokozásához.” – fogalmazott Darkó Jenő leköszönő rektor. De vajon miért tartotta fontosnak a miniszter, hogy egy használati tárgyat készíttessen és ajándékozzon annak az egyetemnek, amelynek akkor még el sem készült a központi épülete? „A Kultuszminiszter úr Őexcellenciája gondoskodik róla, hogy központi épületünk nemcsak hasznossági és célszerűségi, hanem a művészi igényeket is kielégítse a lehetőség határain belül. Ennek megfelelően már a múlt év októberében egyetemünkön tett látogatása alkalmából közölte velünk azt az elhatározását, hogy a központi épület aulájában az egyetemi tanács asztalára egy díszes terítőt fog adományozni. E szép ígéretet gyorsan követte a tett.” – adta meg a kérdésre a választ az ünnepi beszéd. Ahogy maga Klebelsberg Kunó fogalmazott: „Ez a takaró, amelyet ma a magyar állam nevében a Tisza István-Tudományegyetemnek átadok, régi magyar minták után készült, magyar motívumokkal. Ez arra tanít bennünket, hogy tiszteljük a tisztes magyar tradíciókat, a magyar földdarabot, ahol az egyetem emelkedik, ápoljuk, szeressük mindig és ezt vigyük át a magyar művelődésbe is. E terítő három címere a magyar állam, a város és az egyetem, jelképezi azt, hogy e három tényező, amely harmónikus összefog e darab földön, az igazi értelemben vett igazi magyar műveltségért dolgozik.” – olvasható az évkönyvben.

Mintául a nagyvarsányi református templom úrasztalának akkor 300 éves terítője szolgált, amelyet Thoroczkay Mária grófnő hímzett 1656-ban. Később gróf marosnémeti Gyulai Ferenc és neje, gróf Bánffy Mária tulajdonába került, akik 1726-ban egy teljes úrasztali felszereléssel, márvány úrasztalával, tányérokka, kehellyel és kancsóval együtt ajándékozták azt a nagyvarsányi református egyháznak. A Tisza terítő tízhónapi munka során készült el az Izabella-Háziipari műhelyben. „Antik patinájú vörös olasz bársony-alapon arannyal és ezüsttel himezve rajta van a Thoroczkay Mária-féle minta az új anyaghoz való szerencsés alkalmazkodással átdolgozva, rajta van továbbá középen a teljes

magyar címer, jobbra tőle gróf Tisza Istvánnak, balra Debrecen városának címere és pedig mindezek a legpontosabb heraldikai hűséggel. A Kultuszminiszter úr Őexcellenciája találóan a „Tisza-terítő” nevet adta ez iparművészeti remekműnek, mintegy jelezni akarván, hogy egyetemünk berendezésének eme legújabb dísz is áldozat és hódolat kifejezése kíván lenni ama nagy férfiú emléke előtt, kinek egyetemünk megalapítását és elnevezését köszönhetjük.” – írta le beszédében a terítőt Darkó Jenő.

A terítő azonban a hosszú évek során megkopott, elhasználódott, így ma már az eredetit idéző másolat díszíti az Aula elnöki asztalát.

Tisza szobor

Gróf Tisza István szobra 2016. október 31-én foglalta el végleges, méltó helyét az egykor nevét viselő Debreceni Egyetem Főépülete előtt.

A Kisfaludi Stróbl Zsigmond szobrászművész által bronzba álmodott egész alakos műalkotásnak kalandos sors jutott osztályrészül: csaknem 100 éve állították fel először a 2 méter 34 centiméter magas, 3 és fél mázsa súlyú szobrot, Magyarország első köztéri Tisza István ábrázolását a Klinikatelep előtt, majd néhány évtizeddel később az intézmény saját hallgatói döntötték le. Jótét lelkek megmentették, rejtegették, majd újabb évtizedek elteltével ismét felállították, igaz, nem az eredeti helyén.

Az egyetemi campusok közül a Klinikatelep építése kezdődött meg leghamarabb, ennek befejezésekor – 1926. október 17-én – magas rangú állami vezetők részvételével zárókö-elhelyezési ünnepséget tartottak, amelynek végeztével leleplezték az épületegyüttes előtt Tisza István szobrát. „...Alig volt magyar államférfi, aki a felelőség gondolatát komolyabban vette volna, mint Tisza... Világosan látta, hogy nekünk iskolák és kórházak, vasútak és vízművek, gyárak és pénzügyintézetek kellene...” – mondta avatójában Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter a nemzeti trikolorral letakart szobor leleplezésekor. Berzeviczy Antal, a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Tisza István Emlékbizottság elnökeként szólott: „... Hogy mégis ma már

Tisza Istvánnak Magyarországon szobra is van, és pedig kiváló művész jeles alkotásában hozzá méltó szobra, szobra abban a városban, melyet annyi emlék csatol az ő nevéhez, s amelynek fiatal egyeteme büszkén vette föl az ő nevét...”

Az egyetem nevében Illyefalvy Vitéz Géza rektor vette át a szobrot: „...Te a tökéletes tudás országának, a mennynek egy részét varázsoltad le ide a rónaságra, mikor a tudománynak itt templomot építettél a magyar léleknek Istenhez közelebb emelésére. Szilárd szegletköve leszel Te mindég ennek a templomnak, hová a szomjuhozó ifju magyar lélek tudományt, munkás honszerelmet meríteni jár...”

Az emlékművet az egyetemi ifjúság 1945. április 23-án ledöntötte talapzatáról, viszont a Magoss György (ma Bem) téren álló, Emile Guillaume által készített Magyar fájdalom szobrával együtt a Déri Múzeum pincéjébe menekítették, ahol évtizedeken át titokban őrizték a szurokkal leöntött, megrongált alkotásokat.

Az egykori miniszterelnököt ábrázoló szobrot felújítva, a gyász évfordulóján, 2000. október 31-én állították fel ismét a Klinikatelep előtt, bár eredeti helyétől kissé távolabb, ugyanis a Klinika előtt jelenleg Varga Imre szobrászművész Professzorok – korábbi nevén Mester és tanítványa – című kompozíciója látható, azonban a művész nem járult hozzá a szoborcsoport áthelyezéséhez. Kisfaludi alkotása Győrfi Lajos szobrászművész restaurálásának köszönhetően nyerte vissza eredeti fényét.

Évekkel később a műalkotás helyeként méltóbbnak találta a Főépület előtti területet az egyetem Hallgatói Önkormányzata, és mint 2016. március 10-én kelt levelükben írták: „A szobor jelenlegi elhelyezése álláspontunk szerint nem méltó Tisza István érdemeihez.” Az egyetem Szenátusa március 17-i ülésén helyt adott a hallgatók kérésének és támogatta a szobor ismételt felállítását az egykori névadóhoz méltó módon, a központi épület előtti téren. Győrfi Lajos pedig másodjára kapott megbízást az alkotás restaurálására. Ahogy fogalmazott: „Ez a szobor Magyarország egyik legszebb figurális ábrázolása, benne van Tisza István karaktere, egyénisége, a plasztikai megoldások és a mintáza-

tok bravúrosak.” A helyreállítás és az újraállítás teljes költségét az Ad-jatok vissza a hegyeimet Alapítvány vállalta. „Számunkra ez egy újabb küldetés. Szívügyünk az értékek mentése, erre jó példa a Tisza-szobor is, amelynek felújítási munkálataiban már 2000-ben is közreműködtünk” – hangsúlyozta Becsky Tibor, a kuratórium elnöke.

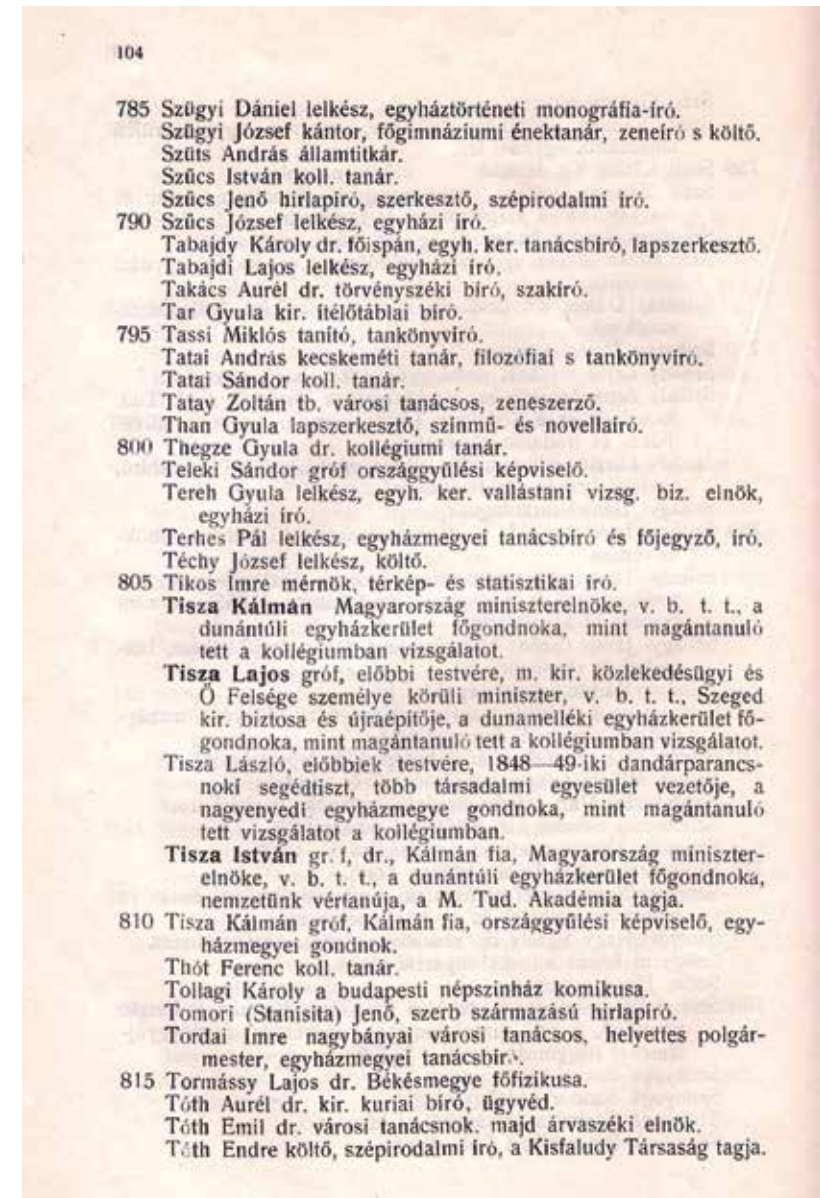
Az avatás időpontja – hasonlóan a másfél évtizeddel korábbi eseményhez – október 31-én volt, a miniszterelnök ellen elkövetett halálos kimenetelű merénylet évfordulóján.

Tisza István bronzszobra pedig új, méltó és remélhetőleg végleges helyén hosszú időn keresztül fogadhatja majd az intézménybe igyekvő fiatalokat a Debreceni Egyetem Főépülete előtt.

Forrás

- Béres Zsuzsa: Tisza István emlékezete (In: A Debreceni Egyetem titkai, Debrecen, 2021.; pp 21-25.)
- Béres Zsuzsa: Tisza bútor (In: A Debreceni Egyetem titkai, Debrecen, 2021.; pp 83-86.)
- Béres Zsuzsa: Tisza terítő (In: A Debreceni Egyetem titkai, Debrecen, 2021.; pp 71-76.)

MELLÉKLET

1. kép: Tisza-családból diákok a Kollégiumban
(S. Szabó József: A Debreceni Református Kollégium tanárai és kiválóbb növendékei 1549-1925. 104. oldal)

This is a handwritten page from a notebook, likely a ledger or record book. It features several columns of text. The first column contains names, such as 'Család és ke...' and 'Köztársaság'. The second column contains dates, mostly in the format '18...'. The third column contains various entries, possibly names or descriptions. The fourth column contains a series of small, repetitive entries, possibly initials or short phrases. The handwriting is in a cursive style typical of the 19th century.

2. kép: Tisza István érettségi anyakönyvi lapja 1875-ből

This is a handwritten page from a notebook, similar to the one in image 2. It has a grid-like structure with columns for names, dates, and other entries. The names are written in a cursive hand. The dates are also in cursive. The page appears to be a record or ledger of some kind, possibly related to a school or administrative work.

3. kép: Tisza István gimnázium VII. osztály anyakönyvi kivonata, 1873/74-es tanév első féléve

This is another handwritten page from a notebook, similar to the one in image 2. It has a grid-like structure with columns for names, dates, and other entries. The names are written in a cursive hand. The dates are also in cursive. The page appears to be a record or ledger of some kind, possibly related to a school or administrative work.

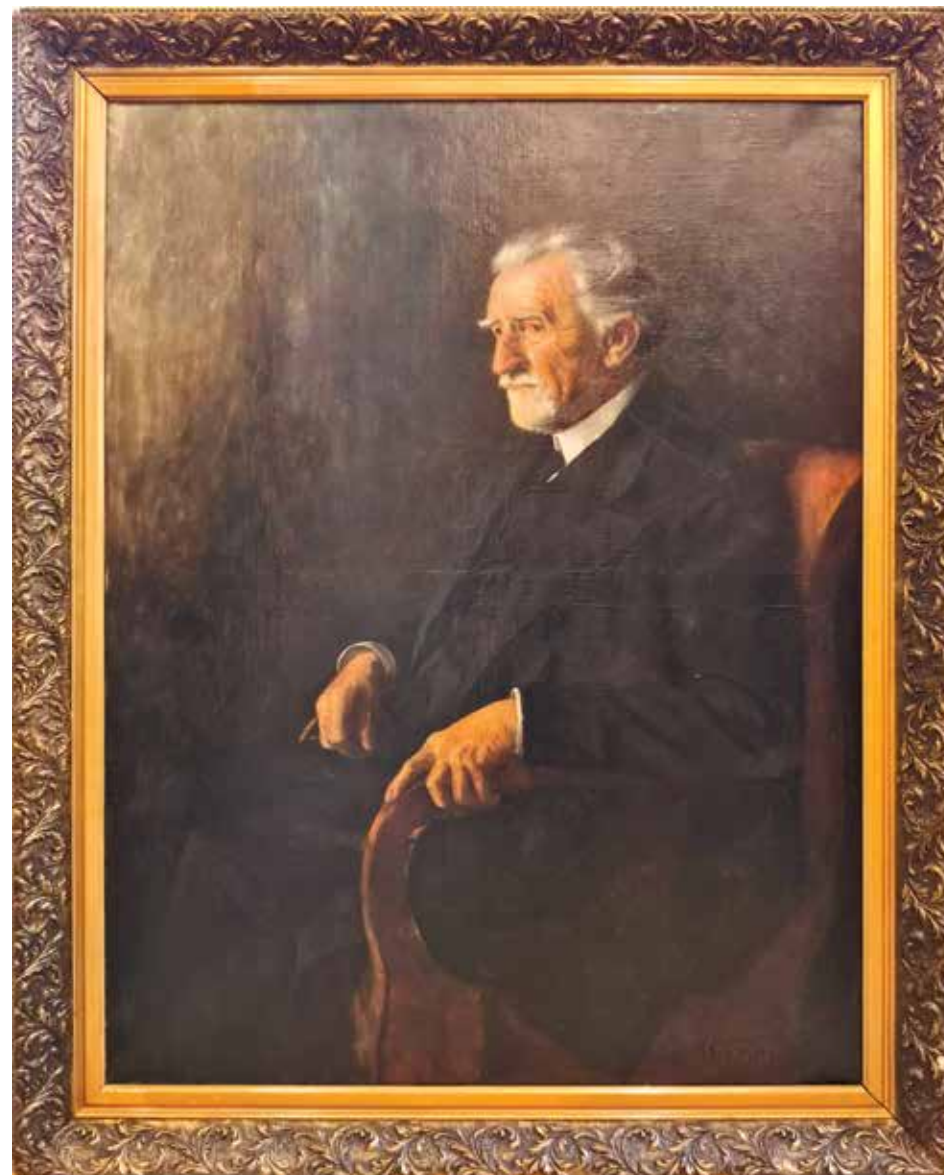
4. kép: Tisza István gimnázium VII. osztály anyakönyvi kivonata, 1873/74-es tanév második féléve

A handwritten notebook extract from Tisza István's 8th grade Latin class, first half of the 1874/75 school year. The page is divided into two columns by a vertical line. The left column contains the text of the lesson, and the right column contains the student's handwritten notes. The handwriting is in cursive and somewhat faded. At the top of the page, there are some printed headers in Hungarian and Latin. A red horizontal line is drawn across the middle of the page.

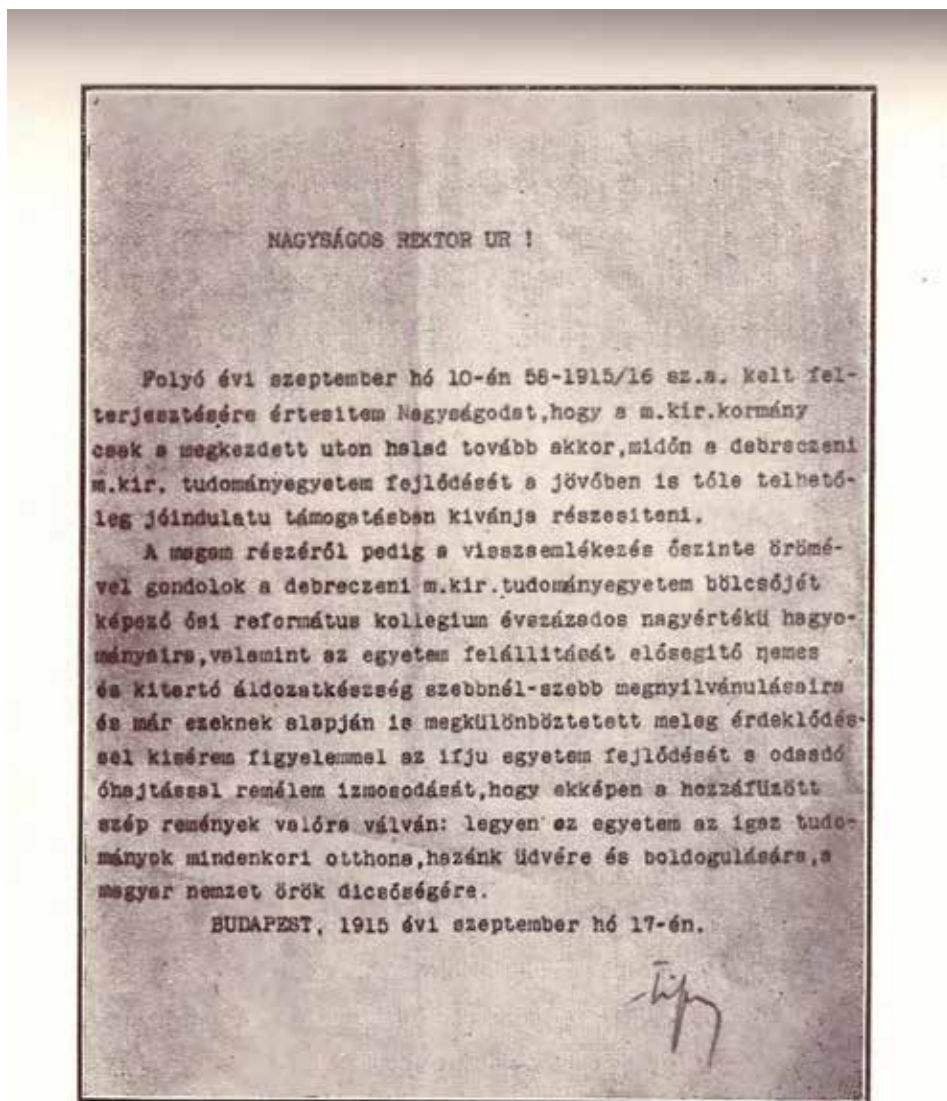
5. kép: Tisza István gimnázium VIII. osztály anyakönyvi kivonata, 1874/75-ös tanév első feléve

A handwritten notebook extract from Tisza István's 8th grade Latin class, second half of the 1874/75 school year. The page is divided into two columns by a vertical line. The left column contains the text of the lesson, and the right column contains the student's handwritten notes. The handwriting is in cursive and somewhat faded. At the top of the page, there are some printed headers in Hungarian and Latin.

6. kép: Tisza István gimnázium VIII. osztály anyakönyvi kivonata, 1874/75-ös tanév második feléve

7. kép: Gróf Dégenfeld József portréja a Református Kollégiumban (Dienes János: Dégenfeld József gr. arcképe (Olajfestmény, 1906))

TISZA ISTVÁNNAK
AZ EGYETEM REKTORÁHOZ INTÉZETT
LEVELE 1915-BEN

8. kép: Tisza István levele az egyetem rektorához, 1915
(Egyetemi irattár)

9. kép: A Tisza ülőgarnitúra része

10. kép: A Tisza ülőgarnitúra része

11. kép: A Tisza bútor része

12. kép: A Tisza terítő mintája

13. kép: A Tisza terítőn lévő címer

14. kép: Hímzés a Tisza terítőn

15. kép: Az eredeti Tisza terítő felirata

16. kép: Tisza Ilona portréja

